

เรื่อง

ต้นเหตุของนามว่านครชัยศรี

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีวัต
กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

เรียบเรียง

พิมพ์เป็นครั้งแรก
ในการฉาบปกนิพนธ์

นางชาติตระการ

(เครือ คเนจร ฌอยุทธยา)

959.3

พ669

วัดมกุฏกษัตริยาราม พระนคร
วันพุธที่ ๗ พฤษภาคม ๒๔๕๕

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา
๒๔ มี.ค. ๒๔๙๓
ค่านำ

หนังสือเรื่องต้นเหตุของนามว่า นครชัยศรี น พระ
วรวงศ์เชอ พระองค์เจ้าธานีนาท กรมหมื่นพิทยดา
พลพิมายกร ทรงเรียบเรียง และทรงพระกรุณาอนุญาต
ทั้งในฐานะดือนพระองค์ และในฐานะนายกดยามดมาคม
ให้เจ้าภาพพิมพ์ ชน เปน บรรณาการ ในการฉาปนกิจศพ
นางชาติติระการ (เครือ คเนจร ณ อยุธยา)

หนังสือพิมพ์แจกในงานศพตามธรรมดา ย่อมมีกดา
แต่คงประวัติผู้วายชนม์ไว้ในเบื้องตน ฉะนั้น จึงมีประวัติ
ของผู้วายชนม์โดยย่อ และคำกล่าวแต่คงความรุดกของ
ด้ามและบุตรธิดาต่อผู้วายชนม์ อันเปนเดิมดือนหนึ่งแห่ง
ประวัติ ของ ผู้วายชนม์ รวมอยู่ในเล่มนี้ ด้วย กอน ถึง พระ
นิพนธ์ของในกรม

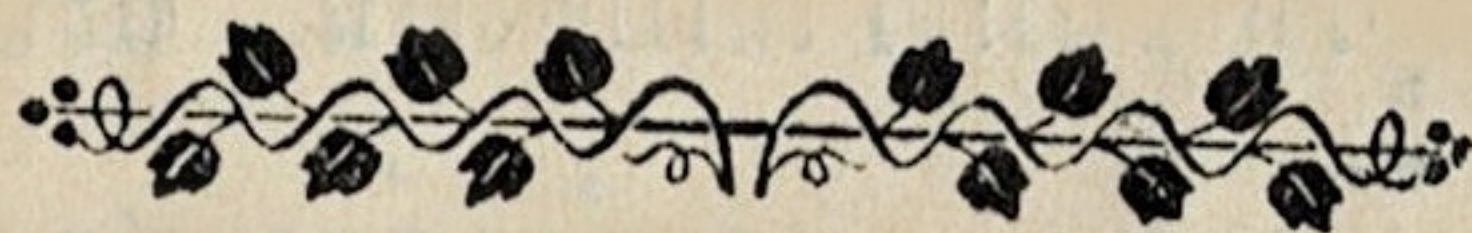
พระนิพนธ์เรื่องต้นเหตุของนามว่า นครชัยศรี อำนวย
ความรู่ในทางประวัติศาสตร์ และในด้าชาโบราณคดีเปน
ประโยชน์ ดยง ตามททรงพระกรุณาอนุญาตให้ พิมพ์ว่า
เปนเกียรติแก่งานศพอยู่มาก เจ้าภาพขอหม่อมเกด้าขอบ

๒

พระคุณพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยดาพฤตมียากร เปน
อย่างสูงในการที่ได้ทรงพระกรุณาตั้งเกล้าฯ มาแล้วไว้ในที่
ถวาย

เจ้าภาพ

๒๘ มีนาคม ๒๔๙๕

เลขห้อง

๑๐๗

เลขหมู่

๙๕๙.๓

พ. ๖๖๙.๕

เลขทศนิยม

๕๑๔๘๔๒๕ ๑๐๗

นางชาติตระการ (เครือ คเนจร ณ อยุธยา)
(ชดะ พ.ศ. ๒๔๔๐ มรณะ ๒๔๘๓)

ประวัติของผู้วายชนม์

นางชาติตระการ (เครือ คเนจร ณ อยุธยา) มีนาม
สกุลเดิมว่า สิงห์ตัน เป็นธิดาของพระราชาคารพทักษ์
(เคด้า สิงห์ตัน) และพลอย สิงห์ตัน เกิด ณ บ้านข้าง
พระราชวังบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้ทำการ
สมรสกับพระชาติตระการ (ม.ร.ว. จิตร คเนจร) มีบุตร
ด้วยกันรวม ๑๓ คน เป็นชาย ๕ คน หญิง ๘ คน ดังต่อไปนี้

๑. ม.ด. ขมร คเนจร (ชาย)
๒. เป็นหญิงถึงแก่กรรมแต่ยังไม่มีชื่อ
๓. ม.ด. พงศ์จิตร คเนจร (ชาย—ถึงแก่กรรม)
๔. ม.ด. เครือจิตร คเนจร (หญิง)
๕. ม.ด. พันธุ์จิตร คเนจร (หญิง—ถึงแก่กรรม)
๖. ม.ด. เฉลิมจิตร คเนจร (ชาย)
๗. ม.ด. เต็มอดุช คเนจร (หญิง)
๘. ม.ด. พิจิตร คเนจร (หญิง)
๙. ม.ด. เพ็ญจิตร คเนจร (หญิง)
๑๐. ม.ด. ไพจิตร คเนจร (ชาย)

๓๑. ม.ด. อนุจิตร คเนจร (ชาย)

๓๒. เป็นหญิงถึงแก่กรรมแต่ยังไม่มียศ

๓๓. ม.ด. จิตศรี คเนจร (หญิง)

เมื่อสมรสแล้วได้ย้ายไปอยู่ จังหวัดต่างๆ ทั่วจังหวัด
ตามลำดับ ซึ่งได้รับการแต่งตั้งโยกย้ายในหน้าที่ราชการ
คือ จังหวัดพัทลุง, สมุทรปราการ, ร้อยเอ็ด, อุดร
และพระนครศรีอยุธยา ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๘๓ ย้าย
เข้ามาอยู่ในจังหวัด พระนคร ถึงต้นเดือนพฤศจิกายน
๒๔๘๓ นางชาติตระการ (เครือ คเนจร) ได้ป่วยเป็นไข้ราก-
สาค ได้มรณภาพอยู่ที่บ้านถนนราชประสงค์แต่อาการท้อ
มากจน จึงได้ไปรักษาตัวที่ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ให้
กำลังแพทย์จะรักษาเยียวยาได้ นางชาติตระการ (เครือ
คเนจร) ได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน
พ.ศ. ๒๔๘๓ ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์, กำหนดอายุได้
ย่างเข้า ๔๓ ปี

นางชาติตระการ (เครือ คเนจร) เป็นผู้มีใจโอบอ้อม
อารี เป็นที่นิยมรักใคร่ของสามบุตร ธิดาและญาติมิตรทุกๆ

ไป ในระหว่างมีชีวิตอยู่มีความเป็นไปและประกอบไปด้วย
 คุณความดีอย่างไร จะทราบได้จากคำแสดงความรู้ดี
 ของด้ามและบุตรธิดา อันมณพวกตอจากน

รูป ขีรติ มจฺจาม นามโคตฺตํ น ขีรติ รปฺร่าง
 ของชนผู้ตายย่อมเสื่อมสลายไป แต่ชื่อและวงศ์สกุลหาเสื่อม
 สลายไปด้วยไม่

ความร่ำลึกของสามี

แม่เครือ เป็นภรรยาที่อ่อนน้อมอยู่ในถ้อยคำของสามี มีความซื่อสัตย์สุจริต จงรักภักดี เอาใจใส่ดูแลปฏิบัติสามี และกิจการบ้านเรือน อย่างดียิ่ง แม่ต้องประสบความยากลำบาก กระทั่งหมั่นใจเพียงไร ก็อดทนและดำรงคุณความดีไว้ได้อย่างน่าสรรเสริญ ยากที่จะหาหญิงใดเสมอเหมือน นับว่าเป็นภรรยาที่ดีที่สุดในชีวิตของข้าพเจ้า

นอกจากจะดีต่อสามีดังกล่าวมา เธอยังเป็นผู้มีน้ำใจ โอบอ้อมอารีต่อบุตรธิดาญาติมิตร เป็นที่รักใคร่นิยมนับถือทั่ว ๆ ไปด้วย

การมรณะของเธอ ทำให้ข้าพเจ้าเศร้าเสียใจ เสียดายอย่างสุดซึ้ง แม้จะล่วงเลยมาจนบัดนี้เกือบ ๑๒ ปีแล้ว แทนที่จะจางหายไป ข้าพเจ้ากลับรู้สึกอาลัย เสียดายคิดถึงเธอยิ่ง ๆ ขึ้น เฝ้าแต่ฝันถึงเธออยู่เสมอ ขอคุณความดีของเธอคงสถิตข้างต้น ประกอบด้วยแรงแห่ง อริยฐานของข้าพเจ้า จงบรรดาลส่งนองให้ดวงวิญญาณเธอสถิตย์อยู่ในภพอันแสนสุขแวดล้อมไปด้วยความเกษมสำราญ และ สัมปรารภนานิรันดร์,

พระบาทสมเด็จพระ

จุฬ.๑ ๑๕

จดหมายถึงคุณแม่.

(ม.ล.อมร คเนจร)

กราบเท้าคุณแม่ ทรกายัง

เวลา ๑๒ ปี นับจากเวลาที่คุณแม่จากลูกไป จนถึง
เวลาบัดนี้ ถ้าสำหรับเรื่องธรรมดาสามัญทั่วไป ก็นับว่า
เป็นเวลาานามากพอที่จะทำให้คนเราลืมเรื่องราวอะไรต่างๆ
ที่ผ่านมามีได้ แต่สำหรับในเรื่องความรู้สึกอันอบอุ่นที่มี
อยู่ในสมัยที่พวกเราลูกๆ ยังมีคุณแม่อยู่นั้น เป็นสิ่งที่แนบ
สนิทอยู่กับความรู้สึกของลูกอยู่เสมออย่างไม่เคยจะจืดจาง
ไปได้เลย

เหมือนกับเมื่อ ๒-๓ วันก่อน ที่บางปะอินที่บ้านคุณ
ตา เวลาหน้าหนาวเย็นวันหนึ่งเราไปพายเรือเที่ยวกันเข้าทุ่ง
กัน คุณแม่และคุณตาลงเรือออกไป มีเตาไฟตั้งหัวเรือ มี
แกมเป็นคนพาย คนอื่นๆ ต่างก็แยกกันลงเรือลำอื่นลำละ
๒ คนบ้าง ๓ คนบ้าง ลูกยังเด็กเวลานั้นอายุราว ๑๐ ขวบ
เห็นจะได้ นั่งไปกลางเรือบดตำหนิงมันครนและน้ำแครม
พายหัวและพายท้าย เราแยกกันพายตลอดเข้าทุ่ง เวลานั้น

ทุกหนทุกแห่งน้ำจึงไปหมด เรอบางดำ มีแห มีเบ็ด จับ
 ปลาหากุ้งกินเรื่อยไปตามทาง เรามุ่งไปสู่ทุ่งหลังวัดถ้ำ
 ระหว่างทางใครได้กุ้งได้ปลาก็แวะเข้าไปส่งเรอครัว คอด้
 ทคุณแม่และคุณตานั่งไป คุณแม่ทำหน้าที่เป็นแม่ครัว ทำ
 กับข้าวแจกเรอตาอื่นๆ กับข้าวฉนวนน มกึงพด้า น้าพรก
 ดัมมะชาม ซึ่งพวกเราใช้ด้ายบัวท่อนได้ตามทางจมน
 ใช้ใบบัวที่เก็บเอาจากในทุ่งต่างจานข้าว และได้กับข้าว
 อาหารเท่านั้นเองเรากินข้าวกันได้คนละมาก ๆ พูดถึงเรื่อง
 กับข้าว คุณแม่ผมสอนเด็กหาใครเปรียบได้ยาก เมื่อคุณ
 แม่ยังอยู่ วันไหนคุณแม่เข้าครัว วันนั้นเด็กๆ เป็นเตรียม
 ท้องไว้คอยได้อย่างไม่ต้องกังวลคิดหวัง ว่าวันนั้นจะได้กิน-
 ข้าวอร่อยกันละ อาหารที่คุณแม่ทำบางทีก็เป็นของที่ทำกิน
 กันได้ยาก แต่บางทีก็เป็นของธรรมดาเราเอง แต่คุณแม่
 มีวิธีทำให้อร่อยได้เป็นเลิศ ดูกอย่างจะพูดว่า ตั้งแต่เรา
 ไม่มีคุณแม่มาจนบัดนี้ ไม่เคยได้กินข้าวอร่อยเหมือนกับ
 เมื่อคุณแม่ยังอยู่ กับเราก่อนเลย

คุณแม่ทรก ชีวิตของคุณแม่ในระยะเวลาที่ดูจำได้ไม่
 ใคร่รำพันนึก เวทนาแห่งความสุขของคุณแม่ไม่มีใครจะยาว

นาน แต่ระยะแห่งการที่ต้องอดทนต่อความขมขื่นนาน
 นึก ลูก ๆ เท่านั้นที่เป็นกำลังใจในการต่อสู้มาได้จนตลอด
 อายุขัยของคุณแม่ ลูกยังจำได้ วันหนึ่งที่บ้านหิวรอ เวลา
 นนคุณพ่อเป็นนายชาเอกกรูंगा อยู่ชยา มีเรื่องกระทบ
 กระเทือนใจคุณแม่อย่างหนัก จนคุณแม่ต้องตัดสินใจว่า
 จะกลับไปอยู่บ้านบางปะอินกับคุณตา คุณแม่แต่งตัว
 เสร็จลงบรรไดมาชั้นล่าง ลูกเข้าไปหาโดยคิดว่าคุณแม่จะ
 ให้ไปด้วย แต่คุณแม่ทอดและตบศีรษะลูก และบอกว่า
 “อมร ต้องอยู่กับคุณพ่อจะได้เรียนหนังสือ” เวลานั้น
 อายุลูกได้ ๘ ขวบ กำลังเรียนอยู่ชั้นประถม ๒ โรงเรียน
 ครูอื่น เมื่อคุณแม่บอกดังนั้น ลูกก็โต้แต่พยักหน้า จะ
 พูดอะไรก็ไม่ออก คณั้นแห่งฝากไปหมด

คุณแม่ตรก ตลอดชีวิตของคุณแม่ ลูกกับคุณแม่ไม่
 ใครจะได้มีโอกาสนั่งใกล้ติดกันได้นานนัก มักมีอันเป็นให้
 ต้องแยกกันอยู่แทบตลอดเวลา เมื่ออายุลูกได้ ๑๒ ปี คุณ-
 พ่อได้ถวายลูกให้ไปอยู่กับเสด็จ กรมหมื่นพิทยดาภาฯ ใน
 สมัยที่ยังไม่ได้ทรงกรม ส่วนคุณแม่ก็ติดตามคุณพ่อซึ่ง
 ทางการย้ายไปรับราชการตามจังหวัดต่าง ๆ หนายจังหวัด

ที่จริงการที่ถูกได้ไปอยู่ ในวังกับเสด็จ นน ก็สบายพร้อม
 เพราะเสด็จได้ทรงเลี้ยงไว้ใกล้ชิดและได้รับพระกรุณาอย่าง
 เรงดูหลาน แต่ถูกก็ยังปรารถนาจะได้อยู่ร่วมรบทุกซบ
 ด้ชกับคุณแม่เมื่อนั้น ยังจำได้ว่าเวลานอนเคยปรบทุกซ
 กับเพื่อนมหาดเล็ก รวบรวมเดียวกัน ต่างคนก็พูดถึงแม่
 ของตัว พูดแล้วต่างคนก็นำตาไหล เป็นดงนหลายครั้ง
 หลายหน ครั้นถึงคราวโรงเรียนหยุดเทอม ตอนเดือนเมษา
 เสด็จมักเสด็จไปตากอากาศชายทะเล บางทีก็หัวหิน บางทีก็
 ประจวบ หรือ ชะอำ ซึ่งเด็ก ๆ ใคร ๆ ก็อยากตามเสด็จ แต่
 ถูกมักขอทูลลากลับบ้าน ไม่ได้ไปอยู่ใกล้คุณแม่ ก็ขอให้
 ได้อยู่ใกล้คุณตาคุณยาย ครั้นโรงเรียนเปิดเทอมก็กลับ
 ไปอยู่ กับเสด็จ เป็นมาดงน จนเกิดเปลี่ยนการปกครอง
 เสด็จส่งเด็ก ๆ กลับคนไปอยู่ กับพ่อแม่ของตนจนหมด ถูก
 จึงได้ออกจากวัง แต่ก็ยังไม่ได้อยู่กับคุณแม่อีก เพราะ
 คุณแม่อยู่ กับคุณพ่อซึ่งเวลานั้นเป็นข้าหลวง ประจำจังหวัด
 สมุทรปราการ ส่วนถูกต้องอยู่ บ้านคุณบาทีสพานคำ
 เพราะต้องเรียนหนังสือที่กรุงเทพฯ แต่ก็ยังพอมมีโอกาสได้
 ไปหาคุณแม่ได้บ่อย ๆ เพราะกรุงเทพฯ กับปากน้ำอยู่ใกล้

กัน ครั้นต่อมาการย้ายของคุณพ่อไปอยู่ ร้อยเอ็ด, อุดร ก็
 ทำให้ลูกกับแม่ต้องห่างกันไปอีก หดายนับจนคุณพ่อย้ายมา
 อยู่ชยา ลูกจึงได้มีโอกาสดำเนินไปอยู่ ใกล้คุณแม่ได้อีกเป็น
 ครั้งเป็นคราว คือช่วงเวลาทบดเทอม ซึ่งเวลานั้นลูกได้เริ่ม
 เข้าเรียนในมหาวิทยาลัยแล้ว คุณพ่ออยู่ ชยาได้ไม่นาน
 ก็ย้ายไปนาน แต่คราวนี้คุณแม่ไม่ได้ไปด้วย คงพักอยู่
 ชยาต่อไปเพราะลูกๆ คิดเรียนยังไม่ได้สอบได้ชยา
 ชยาหลายคน ราวเกือบที่คุณพ่อย้ายเข้าประจำกระทรวง
 ในกรุงเทพ ฯ เป็นเวลาพอดีกับที่น้อง ๆ สอบได้เสร็จคุณแม่
 จึงย้ายเข้ามากรุงเทพ ฯ ด้วย กล่าวได้แน่นอนว่านับจากตั้ง
 แต่คุณแม่แยกไปอยู่ บ้านคุณตาเมื่อลูก ๘ ขวบ คราวนั้น
 ครั้งแรกที่ลูกและแม่ได้อยู่ร่วมกันจริง ๆ ได้เห็นหน้ากันทุก
 เข้าค่ำ ไม่ต้องแยกกันอยู่ อย่างที่ผ่านมาแล้ว คราวนี้เป็น
 แน่ใจว่าอย่างไร ๆ เราก็จะไม่ต้องจากกันอีกแต่เป็นแน-
 นอน แต่อนิจจังเป็นของไม่เที่ยง แม่กับลูกได้อยู่ร่วมกัน
 ได้ไม่นาน ในกลางปี ~~๒๕๓๓~~ ๒๕๓๓ มัจจุราชมารแยกเอาคุณแม่ไป
 เสียชีวิตปาวสานต์ ลูก ๆ ของคุณแม่ก็ต้องกลายเป็นลูก
 ไม่มีแม่แต่หนึ่งมา.

ความจริงเมื่อคุณแม่จากถูกไปนั้นอายุคุณแม่ได้ ๔๓ ปี
 เท่านั้นเอง คุณแม่เป็นคนดูอ่อนกว่าวัย เวลาไปไหนกับถูก
 ใครเห็นว่าเป้นพี่สาวกับน้องชาย คุณแม่ยังงดงาม ท่าทางมี
 สวรรค์ อันเป้นผลมาจากความเป้นผู้มีดวงใจอันบริสุทธิ์
 ของคุณแม่ คุณแม่เคยทำแต่ความดี ไม่เคยทำให้ใครเดือด
 ร้อน คุณแม่เคยแต่แผ่ความเมตตาอารี ทั่วๆ ไป จนคนอื่น
 พากันพูดถึงความดีของคุณแม่ว่า “ใจคอเป้นแม่พระ-
 คงคา” การมีใจดีเป้นผลให้คุณแม่เป้นคนจน แต่ก็เป้นคน
 จนที่มีดวงใจบริสุทธิ์ แม้ตกทุกข์ได้ยากอย่างไรก็มีคนเอ็น
 ดุคอยช่วยเหลือให้พอมีความสุขอยู่ได้ การจากไปของคุณ
 แม่เป้นผลของการذنเวรذنกรรม เป้นดังแน่นอนว่าคุณ
 แม่คงได้ไปสู่ที่อันเต็มไปด้วยความสุขทุกสถาน อันเป้นผล
 เนื่องจากการทำความดี ของคุณแม่ต่อผู้อื่นในชาตินี้.

คุณแม่ตรก คุณความดีของคนด้นหมกมยุ เห็นเขา
 เมื่อเจาศาตนายไปแล้ว เรื่องความดีเป้นของทใครบิดไว้
 ไม่ได้ ต้องมีคนเห็นจนได้ เช่นเดียวกับความดีของคุณแม่
 ซึ่งทแตกเป้นสังกรรมตาตถูกๆ เห็นอยู่ทุกเมื่อเชื่อนแม่คุณ
 แม่ยังมชีวิตอยู่ แต่ผู้อื่นไม่เห็น แต่ถึงตายเมื่อذنคุณแม่

ไปแล้ว ความคิดของคุณแม่ก็ปรากฏขึ้นมาเอง. คุณแม่
 ตรรกของลูก แม่ขอความอดทนกาตงเขียนถึงคุณแม่กาตง
 จะจบลงกิด แต่ลูกจะต้องไม่ลืมที่จะได้ออกอย่างหนึ่งให้
 คุณแม่ฟังเป็นอันตราย ดั่งนั้นคอยคำของคุณพ่อทกดาว
 ถึงคุณแม่กับลูก เมื่อราวสัก ๒ ปีมาน วันหนึ่งเรากาตง
 พูดกันถึงเรื่องคุณแม่ คุณพ่อกาตงว่า “คุณแม่ของแก
 เป็นคนทชอัสคย และเป็นคนด้อย่างจะหาอีกไม่ได้แล้วใน
 โลกนี้” คุณแม่ตรรกของลูก แม่คุณแม่อยู่ทพชัดถาน
 วิมานใด ขอจงรับทราบเรื่องน

เรื่องของคุณแม่ ยงมอกมาก ดวนแต่ ร ด้กเหมือน ว่า
 เป็นเรื่องเมอวนวนนเอง หากจะเขียนให้หมดกิดต้องเขียน
 กันหลายเล่มสมุดใหญ่ๆ ใจจริงลูกอยากจะเขียนให้หมด
 แต่น่ากระดาคงจะไม่พอ แต่ลูกจะยังไม่จบจนกว่าจะได้
 เรียบคุณแม่ว่า เรา คือคุณพ่อและลูกๆ ของคุณแม่ได้รวม
 มือทำมาปณกิจศพคุณแม่ วิญญาณของคุณแม่ได้เฝ้า
 วนเวียนคุมครองปกบกรรักษาทุกๆ ด้วยความเป็นห่วงมา
 เป็นเวลา ๓๒ ปี ขอจงหมดห่วง หมดกังวล และขอเชิญ
 คุณแม่ไปจุติ ในภพอันอุดมไปด้วย ความสุข ทง มวลดถ้วน

ปราศจากสิ่งอื่นเป็นเครื่องเศร้าหมอง สำหรับลูกนั้น ขอ
อธิษฐานด้วย กาย วาจา ใจในทันทีว่า แม่จะไปเกิดในภพ
ใดชาติใด ขอให้ได้ไปเกิดเป็นลูกคุณแม่อีกจงทุกชาติไป.

ด้วยความรักและบูชาจากลูกชายใหญ่

อมร

๒๑ มีนาคม ๒๕.

ความรู้สึกลูกของ ม.ล. เครือจิตร คเนจร

คุณแม่มีใช้ผู้ที่ยังด้วยกำเนิด หรือตั้งด้วยการศึกษา
แต่ความมีจิตตละเอียด บริสุทธิ์ประกอบกับได้รับการ
อบรมให้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมเนียมนิยมของผู้ใหญ่รุ่น
ก่อน ทำให้คุณแม่เป็นคนมีเมตตาจิตต์ เอื้อเฟื้ออารี ไม่
นึกผิดคิดร้ายต่อใคร จากคำของพ่อบ้านอา คุณแม่มีความ
กตัญญูกตเวที อยู่ในโอวาทของคุณตาคุณยาย ในฐานะ
ภรรยา คุณพ่อกล่าวว่าคุณแม่เป็นกุดดัตถะคุณธรรม
อันควรแก่การสรรเสริญ เมื่อเป็นแม่ คุณแม่ให้ความรัก
ความถนอมกอดอมเลี้ยง และให้การอบรมเท่าที่มารดาทำได้
ทั้งหลายจะพึงให้แก่บุตร

เมื่อยกเอาตั้งตะบันพนั ละนอยยทเกยวกับคุณแม่ ขนมา
 คุยกัณกรังไร ทงคุณพ่อแะละลูกๆ อคณนใจหนักมิได้ เสรว่า
 ด้วย ด้นุกด้วย คุณแม่มีวิธสอนลูกๆ ให้รู้จักทำสิ่งต่าง ๆ
 โดยไม่ต้องคิดว่าถูกบังคับ ครึงหนึ่งทอยชยาตอนเทศกาด
 ดอยกระทง ลูก ๆ อยากเดินดอยกระทงกนบาง คุณแม่
 จึงทำกระทงชนใบหนึ่งเป็นตัวอย่าง โดยใช้กาบ พดบพ ดึงตัด
 เป็นรูปน้ามาประกบเป็นดอกบัวหลวง ไล่ดอกไม้ รูปเทียน
 แลวให้ลูก ๆ ประดิษฐ์ประกวดกันบ้างตามใจชอบ ใคร
 ไม่ทำก็ไม่มกระทงไปดอยเดิน คุณแม่พดอยด้นุกกับลูกๆ
 บอยเหมอนกัน เช่นเดินไฟค้อแถม หรือแม่กระทงเคือง
 เดินเด็ก ๆ อย่างงูขนบวรใดคุณแม็กเดินเป็นเพื่อนลูก ๆ ได้
 มั่งปฏูปตทหน้าจบใจนหนิง นกแลวยงเห็นติดตา
 คุณแม่นั่งไขหมอนทองเหลืองอนเด็ก ๆ ดอกเมดดแต่งโม แลว
 แทะไล่ชามแก้วไว้วาดกรังค่อนชามพอดูกๆ ถัดจากโรงเรียน
 คนโน้นรอนิด คนนหยบหนอยเมดดแต่งโมทแทะไวักเกอบ
 หมด คุณแม่ต้องนั่งตอกนงแทะไปใหม่เพื่อเก็บไว้สำหรับ
 คุณพ่อ นอกจากจะเป็นผู้มีฝีมือในการปรุงอาหารคาว
 หวาน แะเย็บปักถกรอยแลว คุณแมยังมีคุณสมบัติอัน
 ที่ไม่น้อยหน้าสตรีทงรุ่นเก่าแะใหม่ โดยฉาจามารยาท

คุณแม่ไปข้างกรรมเพียมเก่า แต่ขณะเดียวกันคุณแม่
ก็ทำตัวให้เขาไหนเขาได้ โดยควรแก่กาตธาน เด่นกิพาได้
บ้าง เช่นแบดมินตัน โครเก เข้าวางมะโหรีได้ทั้งร้องดังและ
เดินเครื่อง ดังเหล่านี้คุณแม่ทำได้พอตัว คุณแม่ชอบ
ประวัติศาสตร์ วรรณคดี บางเรื่องรู้ดีกว่าเรา ๆ เสียอีก

คุณแม่เป็นผู้ที่ทนอบน้อมต่อผู้ใหญ่ มีวาจาอ่อนน้าฟัง
กับผู้น้อย แม่แต่กับลูก ๆ คุณแม่ก็เรียก "คุณ" ทุกคน
ด้วยประการดังกล่าวแล้วนั้น คุณแม่จึงเป็นสตรีในอุดม
คติของลูก ๆ เป็นที่รัก เคารพอย่างยิ่งอยู่ตลอดไป พุดถึง
คุณแม่ที่ไร อยากพูดมาก ๆ นาน ๆ แต่จะพูดเพียงไหน
เขียนให้ยาวเพียงใดก็ยังไม่พอ คำ รัก และเคารพ ที่มี
ความหมายไม่ลึกซึ้งเท่าใจนึก หากคำใดมีความหมายยิ่ง
กว่าจะขอใช้คำนั้น

ขออันสั่งการบำเพ็ญปฏิบัติของคุณพ่อกับลูก ๆ ใน
ครั้งนั้น และด้วยกศเจตนาอันคุณแม่ได้บำเพ็ญมาแล้วใน
กาลก่อน จึงพทกษคุณแม่ ณ ลัทธิทพยวามานสถานนั้น ๆ
ในวันนั้น

เกรือจิตร (แดงใหญ่)

ความรู้สึก ของ ม.ล. เฉลิมจิตร เคนजर

(คัดจากสมุดบันทึก)

เมื่อคราวคุณแม่จากลูก ๆ ไปช่วนิรันดร์ (วัน
เสาร์ที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๔๘๓)

วันศุกร์ที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๓ เป็น
วันที่คุณแม่จากบ้าน

ที่กรุงเทพฯ บ้านเลขที่ ๑๐๗ (จำไม่ได้ว่า "๗" หรือ "๘")
ถนนราชปรารภตอนใกล้ถนนรางน้ำ คุณแม่เจ็บมาหลาย
วันแล้ว แต่อาการที่เจ็บคราวนั้นไม่บอกแฉว่าร้ายแรงถึง
ขนาดอาการครั้งก่อนๆ ของคุณแม่เคย แรกทีเดียว คุณมร
ถูกคนหิ้วบ๊วของคุณแม่ ได้ป่วยเป็นทำนองโรคท้องเสีย แต่
ไม่ทราบชัดว่าเป็นอะไร ต้องนอนเจ็บดูไปไหนไม่ได้ ย้ายที่
ห้องรับแขกชั้นล่าง คุณแม่มีความเป็นห่วง จนถึงกับได้
เฝ้าพยาบาลอยู่ โดยใกล้ชิด และจำได้ว่า คุณแม่ได้นอน
เฝ้าอาการของคุณมรอยู่ในห้องนอนด้วย ๕-๓ วันต่อมาจาก
นั้น คุณแม่ก็รู้สึกไม่สบายและไม่สามารถพยาบาลได้ดัง
เช่นเดิม แต่กระนั้นคุณแม่ก็ยังฝืนยอมเข้าไปนอนบนเตียง
คุณแม่ได้นอนป่วยอยู่ ที่ห้องของเราตอนกลางคืนกับห้องรับแขก

ที่คุณมรณอนป่วยอยู่โดยเบ็ดประตู่ถึงกัน คุณแม่มีอาการ
 ปวดท้อง มีหมอมารักษาคนหนึ่งเป็นนายทหารชั้นสัญญา
 บัตร รู้แต่ชื่อว่าหมอมี่ เขารักษาทางโบราณแต่แผน
 ปัจจุบัน — — — (ประค) — — — ๕ วัน
 นับแต่คุณแม่เริ่มป่วย ในตอนกลางคืนดึกแล้ว คุณ
 แม่รู้สึกปวดท้องมาก เราเองซึ่งนอนอยู่ชั้นบนก็ อยู่นอน
 คุณแม่ (นอนแทนคุณแม่) ก็ยังไม่หลับ ได้มีคนไปตาม
 หมอมักนอย่างรวดเร็ว — — — — — คุณแม่
 ก็ต้องทนนอนปวดท้องตลอดคืน

รุ่งเช้าเราไปโรงเรียนตามปกติ ก่อนไปได้ไปขอ
 ดูตังกิดคุณแม่เหมือนเคย คุณแม่หน้าชาตมาก แต่คุณ
 แม่ยังพูดกับเรา เราถามว่าเมื่อคืนนอนคุณแม่เป็นอย่างไร
 คุณแม่ก็บอกว่าปวดท้องมาก แต่ไม่เป็นไรแล้วค่อยยังชั่ว
 ชนมาก เราพูดว่า จนนหมอกคงมาอีกกระมัง คุณแม่
 บอกว่า “หมอไม่มาแล้ว วันนั้นไม่มาวันไหน ๆ ก็ไม่
 ต้องมา” เราถามว่า ทำไมจึงไม่มา คุณแม่ก็ได้แต่พูด
 ว่าไม่ต้องมา เท่านั้นเอง

ตอนเย็นเรากลับจากโรงเรียน พบพี่เมียติดกับหมอใหม่

อีกคนหนึ่งทพเมียดพามา หมอได้ตรวจคุณแม่แล้ว บอก
แน่ชัดว่าเป็นไทฟอยด์ (ไช้รากดำ) และคุณมรกตเช่นเดียว
กัน เขาบอกว่าทำไมจึงไม่ไปนอนโรงพยาบาลเสียแต่แรก
ก็ทราบว่าคุณแม่ไม่ยอมไปเพราะไม่นึกว่าเป็นอะไรมาก ทั้ง
หมอมักยงรบริษายอยู่ แต่หมอได้บอกให้คุณแม่ไปโรง
พยาบาลเสีย ซึ่งคุณแม่ก็ตกลงจะไปในวันรุ่งขึ้น

ขณะนั้นเป็นเวลาที่คุณพ่อไม่อยู่ เพราะคุณพ่อต้อง
ไปราชการพิเศษในกรณีพพาททอนโดจีน ที่บ้านไม่มีใคร
เป็นผู้นำ ครอบครัวยุคนั้นก็แยกไปอยู่ที่บ้านคุณบารอด
ซึ่งทุกวันนี้มองเห็นกันแต่เพียงหลังคา — — —

ในตอนหัวค่ำของคนวันศุกร์ที่ ๓๕ พฤศจิกายน ๒๔๙๓
อันเป็นคนที่คุณแม่จะไปอยู่โรงพยาบาล คุณแม่หนึ่งในท่า
นอน เอนหลังฟังศุและเหยียดขา สังเกตเห็นท้องคุณแม่
โตผิดปกติ ทราบภายหลังว่าได้ทะเลอาหารที่รับประทาน
ทานเข้าไปได้ออกมาทางรูดำใต้และอดอยู่ที่บริเวณหน้าท้อง
และกางมาหลายวันจนเป็นพิษ คุณแม่หุบตาและพนมมือ
มีขลุ่ยอยู่ในมือ คุณแม่กำลังดาบ่านทกๆคนเงยกรบ ม
รถ FIAT โดยด้านสีแดงคันหนึ่งเอาหลังคาที่เป็นประทุนพับ

ลง แด่นเข้ามาในบ้าน และเทียบที่กระโถในบ้านมีพ่เมียดมา
 ด้วย รถคนเองที่นำคุณแม่วรกรของเรา ออกจากบ้านไป
 และจากเรา ตราบชั่ววันนร (ระหว่างนรต Ply Mouth
 ของเราไม่มีคนขับ)

เมื่อประมาณ ๓ ทูม (๒๓.๐๐ นาฬิกา) วงศ์ และยาย
 ยายเขียนได้พียงอุ้มคุณแม่ไปนรต มีคนเล็กเข้าช่วย
 ด้วย พวกเรา พี่ๆ น้องๆ ทุกคนอยู่พร้อมหน้ากัน จำไม่
 ได้ว่าใครพูดอย่างไรกันบ้าง แต่พวกเราคงหน้าจ๋อยไป
 ตามๆ กัน เมื่อเขาอุ้มคุณแม่ขึ้นนอนพิงพนักในคอนท้ายรถ
 แด่ว รถก็ติดเครื่อง และจะออกแด่นไป คุณแม่ได้บอก
 ให้รถหยุด และดาดูๆ ทุกคนและคนในบ้านด้วยความเป็น
 ห่วง คุณแม่ได้เรียกเราเข้าไป และบอกว่าให้อยู่บ้าน
 อย่าชนและให้รกันเอง ใครๆ ก็เคยว่าเราว่าเป็นเด็กเกร
 รังแกน้องเก่ง แต่เราไม่ยักรู้ว่าเราเป็นอย่างไร เป็น
 ขรรคาคาที่คุณแม่ต้องรัก ดูกทุกคนแต่มากร หรือน้อยเท่านั้น
 เราคุณแม่วรกร แต่คงไม่มากเหมือนคนที่คุณแม่วรกรมาก
 คุณแม่ได้พูดกับเราครั้งสุดท้ายที่สุดบนนรตคนแดง แด่วรถ
 ก็พาคุณแม่ไป พวกเราแลดูจนกระทั่งไฟแดงที่ท้ายรถหาย

ไปจากสายตา และเสียงเครื่องดนตรีเจี๊ยบ แต่ไม่มีใคร
 แม่แต่สักคนเดียวที่จะได้คิดกันว่า จะเป็นการจากไปอย่างไม
 มีวณกตบของคุณแม่ทรกของเรา คุณแม่จากไปอย่างอ่า
 ว่างมวงค์และยายเขยหนีไปด้วย บ้านที่ปราศจากเจ้าบ้าน
 เรือนที่ไม่มีเจ้าเรือน พวกเราเด็กๆ และคนอยู่รวมเรือนก็
 สุดจะเปล่าเปลี่ยว

คุณแม่ไปแต่หยกๆ คุณมรก็งอนงอนบ๊วยอยู่ อากาศ
 คณนอบบอว เราและเด็กถมได้นอนตรงที่คุณแม่นอนเจี๊ย
 อยู่ จำได้ว่าเราหยิบหนังสือเทศน์นาพระราชประวัติขึ้นมา
 อ่านเมื่อเวดาก่อนนอน เปิดตรงไหน ตรงไหนก็มักเป็นตอน
 สวรรคตรำไป เราไม่เคยคิดว่านั่นเป็นตางร้าย แต่ทำไม
 เหตุการณ์ที่เป็นจริง จึงมีแต่สิ่งตางๆ สัมกับที่จะถือเป็น
 ถ้าเหตุของปรากฏการณ์นั้นๆ ได้

ตอนเช้าแห่งวันวิปโยคของคุณๆ และผู้อยู่หลัง เรา
 และคุณนิตไม่ได้ไปโรงเรียน เพราะตาหยดอยู่พยาบาล
 คุณมร คุณเด็กและพี่เลี้ยงตนแต่เข้าไปศิริราช บ้านเจี๊ยบ
 เขยบ เด็กถมและอ้อนตาได้ไปโทรเลขถึงคุณพ่อว่า คุณแม่
 เจี๊ยบหนัก แต่พอตอนสายวันนั้น ประมาณเกือบ ๑๓ นาฬิกา

โถมได้เดินร้องให้เข้ามาในบ้าน พบกับเราก่อนคนอื่น โถม
 บอกว่าคุณแม่เสียๆ แฉ่ว เราได้ตรงเข้าไปตะคอกถามว่า
 “อ๊า! เธอมาจากไหน” โถมก็ได้แต่ยืนคำแฉ่วร้องให้
 เราจิตใจเลยวิ่งไล่เตะ แต่แล้วใจเราก็กายวาบไม่รู้ว่านาตา
 มาแต่ไหน เราต้องให้โดยไม่อายใคร วิ่งชนเรือนบอก
 คุณมร แล้วชนชนบนคุณนิตอยู่ในห้องพอเราบอก คุณ-
 นิตก็วิ่งเสียวโซ่ออกมาอย่างน่าสังสาร เราจำภาพเหตานั้นได้
 ตรงตา และ แม่ทกาดึงเขยนั้นจะดูเป็นเวลาดวงมาหาดายบ
 แฉ่ว เมื่อเราได้เขยมาใจเราก็ร้องให้ และทตาเราม
 นาคาคดออย

ขณะนั้นคุณมรไม่ได้พูดว่าอย่างไรเลย คุณมรนั่งอง
 อยกับหมอน อากาเร้นน ใครจะรู้ได้อย่างไรว่าคุณมรไม่
 ไตรองให้ แต่ความเป็นผู้ใหญ่ และมีเหตุผล ได้สกัด
 ไว้ด้วยความเงยบไม่ปรปักษ์ โชคร้ายมาเยือนเราแล้ว

สักครู่ เด็กถ่มกลับจากส่งโทรเลข ก็ได้ถูกใช้ให้ไป
 โทรเลขออกครึ่งหนึ่ง คราวนั้นเด็กถ่มเดินออกไปพดางร้องให้
 พดาง ดุ๊ ใครๆ ที่ไม่ใช่ลูกของคุณแม่ยังรักคุณแม่ เพราะ
 คุณแม่ของเราเป็นคนดียิ่งที่สุดในโลก แต่ไม่ได้รับความ

ปราณีจาก โลกสังคมกับความดุนนเคย

บายวณน พื่อนนงรกมา มีคุณแดงใหญ่กตบจาก
โรงเรียนมาด้วย, ทั้งสองก็ร้องไห้มา แต่ไปทางไหนมแต่
ความเศร้าสลดไปทงน นองๆล้วนมากเพ่งทราบเรื่องเมื่อ
กตบจาก ร.ร. และทุกคนไม่วันทจะร้องไห้ เราจึงไป
บอกบ้านคุณบ่า และถูกให้กตบมาหาเสื้อผ่าชุดที่ด้วยที่สุด
ของคุณแม่ เพื่อว่าจะเอาไปแต่งตัวศพคุณแม่ เราก็กเอา
ที่เห็นว่างามไปให้ เราไม่ลืมว่าเป็นผานึ่งมวงศ์เชยว, เสื้อ
และผ้าแพร

วันแห่งความวิปโยค วันที่ทุก ๆ ไม่อยากนึกและไม
อยากให้มี แม้จะรู้อยู่แใจแล้วว่าต้องพบสักวันหนึ่ง และ
ด้วยความประหลาดนหวาดนเอง ในที่สุดเรากได้พบกับวณน
เข้าเราได้พบแล้ว มันมแต่ความวิปโยคและสลด มันเป็น
วณนที่ไม่พด มีความมตมณรทุกทาง เจียบจนอุปทานว่า
จะได้ยินลมหายใจอันแผ่วเบาณน ดังเหมอนกับพายุใหญ่
ความวิปโยคที่ไเปรียบเทียบมาน ก็ยังนอยกว่า ความวิป-
โยคที่เราได้พบ แม้จะเป็นเวดาหลายบมาแล้ว

คุณพอกตบมาแล้ว จากงานอนเห็นคเห็นอยที่ตองไป

ครากครำอยู่ต่างแดน แม่แวนตาตำจะบังดวงตาของคุณ-
 พ่อไว้ก็ดี ความกำสรด ก็ยังสำราญนายแสงแสงคงออก
 มาให้เห็นได้อยู่ คุณพ่อกลับมาแล้ว คำแรกที่เราได้ยินจาก
 ปากคุณพ่อ คือ คำว่า “อนารักษ์” และคุณพ่อยังได้พูด
 เช่นนอกหลายคำ ไม่มีใคร อีกแล้ว นอกจากคุณพ่อเวดาน
 ถ้าเรารู้มารยาทใจของพี่น้องของเราได้ไม่ผิด เราก็คงพูด
 ว่า ทุกคนแทบจะเข้าไปกอดหาคุณพ่อไว้ โดยไม่ยอม
 พราดจากกัน ขวัญของพวกเราได้จากไปแล้ว แต่คุณพ่อ
 ผู้เป็นมิ่งขวัญของลูก ๆ กำลังกลับมาทางแขวงโอบตูก ๆ
 ของคุณพ่อแล้ว

คุณพ่อได้ไปทศิรราช คุณแม่ดับจิตตทพน์อย่างสงบ
 เมื่อประมาณ ๓๐.๐๐ น. ของวันเสาร์ ที่ ๑๖ พฤศจิกายน
 ๒๔๙๓ ทราบว่าคุณพ่อได้ไปสอบถามผู้ใกล้ชิดกับวาระสุดท้าย
 ของคุณแม่ถึง คำพูดที่คุณแม่ได้กล่าวไว้ แต่ไรผลไม่มี
 อะไรเลย นอกจากดวงตาของคุณแม่ที่ยังลืมอยู่ในร่างที่ม
 ดวงใจอันงาม คุณแม่ถึงแก่กรรมโดยใช้รากสาดกัศดำ
 ได้ทะลุ

เราได้เห็นคุณแม่อีกครั้งหนึ่ง คุณแม่นอนหงายอยู่หน้า

หีบศพ ทศาทตังศพในวัดสระเกษ ที่วัดสระเกษขณะนั้น
 ประจวบกับกำลังมงานเทศกาดกฐาของ เปนเวลาหิวคำ
 มีผาคุดมคุณแม่ตลอดร่าง รอให้ลูก ๆ และผู้มีใจรักมา
 กราบ เราเข้าไปใกล้ เหนือบดงที่มีคุณแม่ เรากราบและ
 ร้องให้ พระท่านเปิด ผาคุดมหน้าคุณแม่ คุณแม่แดงเรา
 คุณแม่ยม ถ้าขณะนั้นมณเฑียรวัตถุของคุณแม่อยู่ในร่าง
 คุณแม่นึกอย่างไร? คุณแม่สุขแล้ว เปนแต่ลูกคุณแม่จะ
 ต้องอยู่ไป ลูกกำพร้าแม่ นี่เป็นไฉนทีเดียวหรือ อนารยชน
 มันเปนครรมาของโศก และก็ความเปนครรมาของ
 โศกนั้นเองที่ฆ่าเราเสียทุกคนไป โศกให้ชีวิตมาแต่ก็ผลาญ
 เสีย ให้ความสุขกาย แล้วก็ให้ความทุกข์ แล้วในที่สุดก็ให้
 ความตาย ดูราวกับว่าโศกจะไม่ยอมให้มีใครสักคนหนึ่ง
 ที่จะอยู่เพื่อรู้ ความดับของโศกได้ ชีวิตของมนุษย์ถูกใช้ให้
 พบกับความ เสียใจ-ดีใจ, ความมืดความสว่าง ไม่ยอมให้มี
 มีชีวิตใดอยู่หนึ่งได้ คอยสับเปลี่ยนให้ดับสั่นอยู่ตลอดเวลา
 โศกต้องการรักษาความเป็นโศกไว้ แต่โศกทำลายชีวิตที่โศก
 สร้างขึ้นมาเอง ทุกชีวิตอยู่ที่ความเป็นไปของโศก ไม่ใช่
 ความเป็นไปของตัวเอง ถ้าจะอยู่ในโศกก็ต้องหนัก

แน่นพอ สำหรับจะประจัญประจันบาดกับสิ่งที่เข้ามา
 และเราจะต้องสู้กับมันให้นานที่สุดเท่าที่เราจะสู้ได้ทั้งๆที่เรา
 ทุกคนก็รู้อยู่แล้วว่า โลกให้เราเกิดมาสำหรับเป็นผู้แพ้
 และวันที่เราแพ้ ก็เป็นวันตายของเรา

คุณแม่ได้เกิดมา และสิ้นไปแล้ว คุณแม่ได้พ่ายแพ้
 แก่มนต์ที่โลกสร้างมาให้ผจญ แต่เรายังอยู่ ขณะที่เรามี
 ตัวตนอยู่นี้ เราก็ได้ต่อสู้กับมันตลอดมา มันพรากแม่ที่
 รักไป และต่อไปมันจะพรากเราและคนอื่นๆอีก แต่ก่อนที่
 จะถึงเวลาแพ้ของเรา เราจะฟาดฟันกับมันให้เหนียวที่สุด
 และสิ่งไหนจะเอาชนะเราไม่ได้ก็ขอ หดกฐานที่จะบอกแก
 ผู้ที่มาทบทวนให้ทราบว่า ครบหนึ่งเราเคยมีชีวิตอยู่ในโลกนี้

ขออธิษฐานแด่คุณแม่ของลูก คุณแม่เป็นผู้ที่ทราบ
 ถึงถึงความเป็นไปของความตาย ถ้าสวรรค์มีดังเช่นที่
 เขากล่าวไว้ ก็ขอให้คุณแม่ได้สถิตย์อยู่บนสวรรค์วรรคนั้น
 แต่อดีต คุณแม่กางแขนโอบกอดลูกๆไว้ แต่บัดนี้และ
 ต่อไป ไม่เห็นคุณแม่แล้ว ยามทุกข์ลูกก็จะได้แต่นั่งหน้าตา
 ตก ลูกๆไม่ลืมคุณแม่ได้ แต่คุณแม่อยู่ไกลเกินที่ลูกจะ

หอสมุดแห่งชาติ

๒๕

อันใจได้ ถ้าถึงเวลาคุณแม่คงนำทางสวรรค์แก่ลูก ทุก
 สิ่งในอดีต ขอคุณแม่ได้ประทานอภัยแก่ลูกตั้งที่เป็นความ
 ผิดของลูก ขอคุณแม่ทรงของลูก โปรดได้พิทักษ์รักษา
 ลูกทุกคนให้ตลอดรอดฝั่ง ถ้าเป็นโชคของลูก อนุสาวรีย์
 อนงค์งามของคุณแม่จะยืนตระหง่านอยู่บนผืนโลก ขอ
 ให้โชคเป็นของลูกเหมือนนกกับที่โชคกำลังเป็นของคนอื่น ทุก
 วันนวล ๆ ไม่มีลมที่จะหนักถึงพระคุณของคุณแม่ ถ้าตั้งที่
 ลูกหวังสำเร็จ วิญญาณของคุณแม่จะแสดงความจริงใจ
 ของลูกมากเท่าที่ได้เห็น แต่ความจริงใจที่อยู่แต่เพียงใน
 ใจของลูกเท่านั้น และโอกาสนี้ แม่จะเนิ่นนานมาจากวันที่
 คุณแม่ได้ทิ้งลูกไปถึงหลายปีแล้ว ใจลูก ๆ ก็ไม่วายรำลึก
 ถึงคุณแม่เลย ขอให้ดวงวิญญาณของคุณแม่ได้ลอยเด่น
 และแจ่มใส เหมือนนกกับดังที่ลูกจะเห็นว่าสว่างไสวที่สุดใน
 โลกนี้ทุกเมื่อ ดวงอาทิตย์ทอดยอยูกดางฟ้า และคงทน
 ถาวรรอย ขวบนครกาฬ.

บนทกน ภายหลังมรณะกรรมของคุณแม่ถึง ๘ ปี

แต่ก็จะต้องไม่มีผดพาดและดาวเดือนไปได้เลยแม่แต่หน่อย

หนึ่ง และที่มาจากในนี้ ก็นับว่าน้อยนักสำหรับบันทึก
ที่มีอยู่ในใจเรา เราแปลความรู้สึกอันแท้จริงออกมาได้
แต่เพียงส่วนเดียวเท่านั้น ของรอยส่วนที่อยู่ในหัวใจเรา
แต่บัดนั้นมา

ขอให้บันทึกเป็นอนุสรณ์ ส่วนหนึ่งที่ถูกลืมมาตลอดร่าง
แต่คุณแม่ได้ในฐานะที่ถูกกำหนดมีความเป็นอยู่ ณ บัดนี้

แต่คุณแม่ทรงรักของลูก ๆ ทุกคน
คุณแม่ผู้ได้จากลูก ๆ ไปแล้วชั่ววันหนึ่งในท่ามกลางสายน้ำ
ตาที่หลังออกมาจากเลือดในกายของลูก

เจดิมจิตร

ศักราช ๒๗ ค.ศ. ๕๓

บ้านเลขที่ ๖๐ ถนนราชปรารภ
พญาไท — กรุงเทพฯ

เสราจิตต์ลิตโสภณ

นิกาล

เสราสิบหทิวาวาร

บอกอ้าง

เดือนพฤศจิกายน

แปดสิบ สาม

แม่ปลงปลดชีพร้าง

สุฟ้าแดนสรวง

ความรู้สึกรักของ ม.ล. เล่มอสุข คเนจร

ทุกครั้งที่พูดถึงคุณแม่ นึกความรู้สึกพากภูมิใจ และมี
 ความสุขอย่างที่สุด เพราะคุณแม่เป็นผู้ หญิงที่น่ายก ภิรยา
 มรยาตนั้น นวดเรียบรอย มีวาจาไพเราะน่าฟัง และประพฤติ
 แต่งตั้งดีงาม ทุกคนที่ได้พบได้ ห็นและได้รู้ จักคุณแม่แล้ว
 อดเว้นที่จะรัก และนิยมชมชื่นในตัวคุณแม่ได้ยมีได้ เพราะ
 คุณงามความดีของคุณแม่เป็นที่ประจักษ์แก่ทุก ๆ คน ความ
 โอบอ้อมอารี เมตตา กรุณา ที่คุณแม่แผ่ให้แก่คนในบ้าน
 และทั่ว ๆ ไป ทำให้ผู้ที่ได้รับเกิดร่มเย็นเป็นสุข ประดุจได้รับ
 หยาดน้ำฝน คุณแม่เป็นบุคคลเดียวที่ทุก ๆ จะพูดถึงด้วย
 จิตที่ใจที่เต็มเปี่ยมด้วยความรัก และพากภูมิใจอย่างถื่นเห็ด
 เราารู้สึกหยิ่งในสิ่งที่เกิดมาเป็นลูกคุณแม่ หยิ่งในความดี
 ของคุณแม่ เราอยากจะตะโกนออกมาดัง ๆ ให้คนทั้งโลก
 ได้ยินได้รู้ ด้วยคำว่า เรารักคุณแม่ของเรายิ่งกว่าสิ่งใด ๆ
 ทั้งหมด เราเคารพ เราเทอดทูนคุณแม่ การที่ได้มีโอกาส
 พูดถึงคุณแม่ แม่เพียงคนเดียว ก็เป็นความพอใจอย่างยิ่ง
 ยสุดแก่เรา.

คุณแม่เป็นคนอดทนอย่างประหลาด นิดยังไม่เคยได้
 ยินคุณแม่ปริปากบ่น ในเรื่องความยากลำบาก ความทุกข์
 เดียดกักรังเดียด แม้ว่าในบางครั้ง คุณแม่จะได้รับการกระ
 ทบเตือนจิตใจอย่างหนักก็ตาม ทั้ง ๆ ที่ร่างกายคุณแม่ก็
 แล่นจะแบบบาง แล่นยังเจ็บออก ๆ แอ็ด ๆ อยู่เสมอ คุณแม่
 ก็ไม่เคยยอมให้สิ่งเหล่านี้มาทำให้คุณแม่เกิดท้อถอย ได้เลย
 คุณแม่จะมานะ อดทนทุกอย่าง เพื่อเด็กเป็ดย่นกับสิ่ง ๆ
 เดียด ซึ่งคุณแม่ปรารถนาเป็นที่สุด สิ่งนั้นคือ “ความสุข”
 ให้แก่ลูก นิดยังจำภาพความสุขของเราขณะที่คุณแม่อยู่
 ด้วยไม่ลืม ขณะนั้นเราพี่ ๆ น้อง ๆ มีความสุขอย่างเต็ม-
 เปี่ยม บ้านเป็นโลกของเรา เราสนุกสนาน ร่าเริง กันอย่าง
 ชนิตที่ใคร ๆ เห็นแล้วจะต้องอิจฉาทีเดียว เราไม่เคยรู้จัก-
 ความทุกข์ ความลำบาก ว่าเป็นอย่างไร เรา^๕ แต่^๕ว่าตั้งแต่
 เกิดมา ดูอะไร ๆ ในโลกก็มีแต่ความสุข ความสบายทาง^{๕๕}
 งาม^๕ทุก ๆ อย่างที่พึงปรารถนา โลกที่มีคุณแม่อยู่ ด้วย นม^๕
 ช่างแสนสุข เดียจริง ๆ

๑.๖ พฤษจิกายน ๒๔๘๓ วันนั้นจะต้องจำไปจนตาย
 เป็นวัน^{๕๕}ที่^{๕๕}ที่สุดในชีวิตของเรา เพราะวัน^{๕๕}นั้นเองที่^{๕๕}คุณแม่ได้^{๕๕}

จากถูก ๆ ไป ความสุขในระยะสั้น ๆ ที่เราได้รับก็หมดลงใน
 วนวนเหมือนนก คุณแม่เต็มใจเป็นไทพอยดี ในช่วงระยะ
 เวลา ๗ วันเท่านั้น รวดเร็วจนเราแทบไม่เชื่อ แต่ก็เป็นอย่าง
 จริง เพราะต่อหน้าเรา ภาพคุณแม่ที่นอนลงบ่นไม่ไหวติงอยู่
 บนเตียง ณ โรงพยาบาลศิริราช ทำให้เรารู้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้น
 ไม่ใช่ความฝัน เป็นเรื่องจริง คุณแม่จากเราไปแล้ว แล้วไป
 ในที่ซึ่งเราไม่สามารถไปตามให้กลับคืนมาอีกได้ เราเริ่ม
 ร้องไห้ ร้องแฉะร้องอึก จนหมดแรง ความเสียใจครึ่ง
 ไตเดาจะใหญ่หลวง เท่ากับการที่เรา ต้องสูญเสียคุณแม่
 ในครั้งนี้ เรารู้ว่า ต่อไปนี้ เราจะไม่มีโอกาสได้เห็น
 หน้าคุณแม่ ได้รับความรักความสุขจากคุณแม่อีกแล้ว
 สั้นคุณแม่ก็เหมือนหมดสิ้นทางปวง แสงสว่างแห่งชีวิตที่
 เคยเห็นเรื่องร้อง กอดบดบมดถึงสิ้น บดินเรากลายสภาพ
 เป็นลูกไม่มีแม่ไปแล้ว เราเริ่มรู้จักชีวิตในสภาพที่ขาดแม่
 อย่างแท้จริงว่าเป็นอย่างไร เราต้องร้องไห้บ่อย ๆ เพราะ
 รู้สึกคิดว่า ขาดแม่ ว่าเหว และคิดถึงคุณแม่อย่างที่สุด
 อยากให้คุณแม่ พ้นมาใหม่เหลือเกิน อยากจะพบความสุข
 อย่างเดิมอีกครั้ง

ทุกๆคนก่อนนอน นิดจะไม่ลืมส่งคอมเมนต์อธิฐานขอให้
 เกิดมาเป็นลูกคุณแม่ทุก ๆ ชาติ ไม่ลืมที่จะขอให้ดวงวิญ-
 ญาณของคุณแม่ช่วยปกป้องคุ้มครองลูกๆ และขอให้ความ
 ดุจดกมั่งปั่งประกอบ อนุสัณเฑาะพียงมาจากการอบรมของคุณ-
 แม่ จงชนะความชั่วร้ายใด ๆ ที่จะมั่งมากดากดาบ จงทุก
 ประการ

เล่มอสุข (นิด)

๗. เม.ย. ๕๕

ความรู้ลึกของ ม.ล. พิจิตร คุนเจร

คุณแม่ชา! คุณแม่อยู่ที่ไหน? คุณต๋วยไม่ได้เรียก
 “คุณแม่” เดียนาน เรียกที่ไร คุณต๋วยใจหายรู้ลึกว่าคอ
 คับตันไปหมด ความรู้ลึกหาย ๆ อย่างทมทงต๋วยแะเค้ร่า
 ใจประดงชนมาพรอมกัน จนคุณต๋วยเรียกไม่ถูกว่าเป็นความ
 รู้ลึกชนิดไหนบ้าง “คุณแม่” ดูข้างเป็นคำลึกคิดต๋วยแะ
 ออหนวานเหตอเกินสำหรับเราพวกต๋วย ครงนน เมอพวก
 เรายังเป็นต๋วยเด็ก ๆ ทมคุณแม่อยู่ด้วย เรายังมีความต๋วยกันต๋น

เหลือ และไม่เคยทราบว่ามีโลกนึ่งมอกลอยอย่างหนึ่งซึ่ง
 ใครๆพากันเรียกว่า "ความทุกข์" รวมอยู่ด้วย เพราะคุณ
 แม่ใจอ่อนเกินไปที่จะสอนให้ลูกๆรู้จักว่าความทุกข์คืออะไร?
 แต่ -- เดียวหน้ เมื่อคุณแม่จากไปแล้ว คุณตั๋ยคิด
 ว่าเรารู้จักกันดีแล้วว่า "ความทุกข์" เป็นอย่างไร? บางครั้ง
 คุณตั๋ยว่าเหวและเงยบเหงาคด้าย ๆ กับอยู่คนเดียวในโลก
 เมื่อไม่มีคุณแม่ ชาติคุณแม่ก็เท่ากับชาติดังดำคณัทมคา
 และจำเป็นที่สุดในชีวิตไปด้วย เป็นการโหดร้ายต่อจิตใจ
 เหลือเกินสำหรับผู้ที่เป้นลูกเมื่อ ต้องคิดว่าแม่ของตัวเองได้จาก
 ไป และจะไม่มีโอกาสได้กอดบั้นมาอีกแล้ว

ดูช่างไม่เป็นการยุติธรรมเลย ที่ธรรมชาติได้เรียก
 ร้องและพรากคุณแม่ไปเสียจากเรา รวดเร็วเกินไปโดยที่เรา
 ตกทุกข์ ๆ คนไม่มีโอกาสได้ตอบแทนพระเดชพระคุณแม่แต่
 ประการใด ถึงจะนานตงดับกวามแล้ว คุณตั๋ยก็ยังรู้สึก
 ว่าคุณแม่เพิ่งจากไปหยก ๆ หนึ่งเอง และบางทีกคด้าย ๆ กับ
 ว่าคุณแม่ยังคงอยู่ กับพวกเรา ความอาลัยรักคุณแม่ยัง
 ไม่เคยจางหายไปจากความรู้สึก บางครั้งเมื่อเห็นรูปคุณแม่
 คุณตั๋ยคิดว่าจะอดร้องไห้ไม่ได้ถ้าจะต้องดูอยู่นาน ๆ คุณ

คุยไม่เคยลืมดูแววตาของคุณแม่ ซึ่งคุณตุ้ยรู้ดีกว่าตัว
เองมาชนเมื่อได้รับการมองจากดวงตานั่น คุณตุ้ย

อยาก จะพูดกับ คุณแม่ เหลือเกินว่า คุณตุ้ยภูมิใจ และบูชา
ดวงตานั่นเพียงไร เพราะข้างเป็นตาของแม่พระทบริศุทธ

สุดมองเต็มไปด้วยความเมตตากรุณา รักใคร่และห่วงใย

ลึกระลึก เมื่อมองดูลูก ๆ คุณตุ้ยชอบมองดูรูปคุณแม่

เพราะมองแล้ว ทำให้คุณตุ้ยนึกถึงแต่ความดี และอยาก

ทำความดีตลอดวัน ออกจะเป็นการหาเหตุผลต่อความรู้อีก

มาก ที่คุณตุ้ยต้องพูดกับคุณแม่ได้แต่ฝ่ายเดียว

ถึงแม่ดู ๆ จะพากัน เรียกว่าคุณแม่ ด้วยความรู้ ดี

ซนซมและเศร้าโศกปานใด ก็ไม่อาจมีศุขที่จะได้คุณแม่

กอดคนมาอกแล้ว คุณงามความดีของคุณแม่ที่ใคร ๆ พากัน

สรรเสริญและยกย่องอยู่นั้น ดู ๆ ก็ว่าเป็นสิ่งมีค่าและ

ภาคภูมิใจที่สุดที่คุณแม่เหลือไว้ให้ คุณตุ้ยคิดว่าไม่มีใคร

ที่จะกล่าวให้ครบถ้วนได้ เพราะเชื่อว่ายังพรรณาท่าไร ๆ

ก็ยังรู้ ดีกว่านั้นเป็นเพียง คุณความดีส่วนหนึ่ง ของคุณแม่

เท่านั้น คุณตุ้ยตั้งใจเกินกว่าจะพูดได้ถูกว่ามีมากมาย

เพียงไร นอกจากจะพูดด้วยความแน่ใจและภูมิใจอีกครั้ง

ว่า คุณแม่ของคุณตุ๋นเป็น “ผู้ภาพัศตรที่ดีที่สุดในโลก”
 และชอบคุณตุ๋นทุก ๆ สิ่ง ที่บรรดาให้คุณตุ๋นได้เกิดมาเป็นลูก
 วิญญาณของคุณแม่สถิตย์อยู่ ณ แห่งใด ขอจงดวงรู้
 โดยญาณวิถีในอนันตจักรวาล ความรู้ สัก อันแท้จริง ของ
 ลูกทุกคนทนมตคุณแม่ ณ ที่ที่คุณตุ๋นขอเชิญเชิญดวง
 วิญญาณของคุณแม่ไปสู่ สวรรค์ภพอนันตจักร และคอยคุ้ม
 ครองปกป้องเป็นกำลังใจแก่ลูกในการที่จะดำรงตนและประ-
 กอบความดีต่อไปภายหน้า

ลูกคนหนึ่งของคุณแม่

พิจิตร (ตุ๋น)

ความรู้ สัก ของ ม.ล. เพ็ญจิตร คเนจร

คุณแม่เป็นทศพรกับเราทุกคน แต่แม่
 พรวนลูก ๆ จะรักและต้องการท่านเพียงไร ก็ไม่อาจจะฝืน
 กฎของธรรมชาติไปได้ จึงทำให้คุณแม่ต้องจากพวกลูก ๆ
 ไป ทั้งๆที่คุณแม่เองก็รักและห่วงพวกเรา ลูก ๆ ที่ยัง
 เล็ก ๆ และแม่จะมีทีไร ๆ บ้าง ก็ยังไม่มียกย่องกราบไหว้

พอที่จะเผชิญต่อสิ่งแวดลอม โดยไม่มีท่านประทับประคอง
 ให้นึก แม้เวลาจะล่วงเลยไปกว่า ๓๐ ปี คุณแต่ยังคงจำ
 ความเมตตา ความรัก เ็นดู ที่คุณแม่ ต่อพวกลูก ๆ ได้มี
 และจะยังอยู่ในความทรงจำตลอดไป นึกถึงความปลื้ม-
 ปลื้มที่ได้ทราบว่า ลูกๆ ประสพโชคดีหรือสอบได้ได้ ริน-
 เริงแจ่มใสเมื่อลูก ๆ สิ้นสุดงาน ไคร่กระแสร่าเริงใจเมื่อลูก
 ผิดหวัง — หงอยเหงาหรือเจ็บป่วย เยือกเย็นสุขุมเมื่อได้รับ
 ความสะเทือนใจ ไม่ยอมแม่แต่ค่อยๆ จะให้ลูกๆ พดอยกกลุ่ม
 ใจเสียใจด้วยกับความทุกข์ทรมานแม่ได้รับ เพราะยาวนาน
 เอกที่ช่วยชุบจิตใจของคุณแม่ให้ทะเลาะและขุ่นมวนจากทุกข์
 คือ ความสุขแจ่มใสของลูกๆ ทุกคนที่รักคุณเคยกับคุณ
 แม่ ไม่มีสิ่งใดที่จะกำหนดเตือนหรือไม่รักใคร่ท่าน คุณแม่
 ประเสริฐเช่นนั้นจึงทำให้พวกเราเคารพบูชาอย่างยิ่ง คุณ
 แต่คิดว่า แม่คุณแม่จะด่วนจากคุณแต่และลูก ๆ ทุกคน
 ของคุณแม่รวดเร็วเกินไป แต่ก็ทำให้เราพากันมีใจอย่าง
 เกินทมิ โอกาสเป็นเด็กของท่าน และถือว่าเรามีแม่ที่ประ-
 เจริญสุด คุณแม่ที่เคารพรักของคุณแต่ ขอให้ดวงวิญ-
 ญาณที่เต็มไปด้วย เมตตากรุณาของคุณแม่จงสถิตย์อยู่ ณ
 สวรรคตชนฟ้าเทอญ

เพ็ญจิตร (คุณแม่แต่)

ความรู้สึกรักของ ม.ล. ไพจิตร คณาจร

คุณป๋อยจำได้เสมอว่า ครบอดีต เมื่อป๋อยยังเด็กอยู่
 ป๋อยเคยมีคุณพ่อคุณแม่และพี่น้องอย่างเขาทางหลาย ขณะ
 นั้นพี่น้องทุกคนและป๋อยกำลังมีความสุขกันเต็มที่ ที่มีโอกาส
 ได้อยู่ใกล้คุณแม่ คราวใดที่พี่น้องคนไหนงอแง หรือ
 ไม่สบายใจ คุณแม่ท่านก็จะคอยปลอบประโลมให้คลายเศร้า
 คุณแม่ไม่เคยแม้แต่จะพูดให้ลูกๆ ต้องมีเหตุผลเลย รู้สึก
 ว่าคุณแม่พยายามทำทุกอย่างเพื่อลูกๆ ท่านนั้นคุณแม่ก็เป็
 นสุขใจแล้ว แต่แล้วขณะที่ลูกกำลังมีความสุข คุณแม่ก็
 ด่วนจากลูกๆ ไปเสีย เป็นการจากอย่างไม่มีวันกลับมา
 คุณแม่จากไปแล้วลูกๆ ก็พลอยเศร้าเสียใจ เป็นการเศร้าใจ
 ครั้งแรก เศร้าจนกระทั่งลูกๆ ไม่อาจกลืนน้ำตาไว้ได้ คุณ
 แม่จากไปแล้ว คงทวงใจแต่ความดีของคุณแม่ท่านนั้น
 ที่ลูกๆ จะพลอยปลื้มใจไปจนตาย ป๋อยรู้สึกเสียใจเป็นที่สุด
 ที่ไม่มีโอกาสทดแทนพระคุณ คุณแม่ท่าน เธอเหลือเกินว่า
 ทางเดียวที่ป๋อย จะตอบแทน พระคุณของคุณแม่ ท่านคือป๋อยได้
 กาลงนกกอ พยายามทำทุกสิ่งทุกอย่างที่จะนำมาซึ่งความ

เจริญก้าวหน้าของป่อแต่วงศ์ตระกูลเท่านั้น คงวิญญาน
ของคุณแม่ก็คงเป็นสุขอยู่ บนสวรรค์

ไพจิตร (ป่อ)

ความรู้ลึกของ ม.ล. อนูจิตร คเนจร

ความทรงจำของเปยกเมื่อครั้งมีคุณแม่อยู่นั้น รู้ลึก
ว่าระยะเวลาที่คุณแม่อยู่ ด้วยน้อยเหลือเกิน และระหว่าง
นั้นเปยกก็ยังเด็ก จำเหตุการณ์ไม่ค่อยได้ มีแต่ความ
สนุกสนานได้รับแต่ความเมตตากรุณา ความทุกข์โศกก็
ยังไม่รู้จัก จนเมื่อคุณแม่จากไปแล้ว ก็ยังไม่ทราบว่าคุณ-
แม่จะไม่กลับมาอีกแล้ว บ้านเรือนเงียบเหงาหมด เห็นแต่
พี่ๆร้องไห้โศกเศร้ากัน เปยกไม่ได้ร้องไห้ และไม่ค่อย
เสียใจนัก เพราะคิดเสมอว่าคุณแม่คงกลับมาอยู่เรื่อยๆ
เหมือนกับไม่ได้จากไปไหนเลย จนกระทั่งเมื่อโตขึ้น เปยก
จึงทราบว่า คุณแม่ไม่กลับมาอีกแล้ว เปยกรู้สึกคิดถึง
และเสียใจที่ไม่มีคุณแม่อยู่ด้วย และไม่อาจได้รับความ
สุขจากคุณแม่อีกแล้ว

อนูจิตร (เปยก)

ความรู้ลึกของ ม.ล. จิตศรี คเนจร

รู้ลึกเสียใจที่ไม่มีโอกาสอยู่ใกล้ชิด และได้รับความเมตตากรุณาจากคุณแม่อย่างทพ ๆ ทุกคนเคยได้รับ แต่อย่างไรก็ตามตลอดระยะที่แดงได้ มีโอกาสอยู่ร่วมด้วยนั้นถึงแม้จะยังเด็กจนกระทั่งไม่สามารถจำเหตุการณ์ได้ อาศัยจากคำบอกเล่าของพี่ ๆ รู้ลึกว่า คุณแม่รักและเมตตาทุกคนเท่า ๆ กัน ไม่เคยทำให้ลูกคนใดต้องเสียเสียใจเลย และก็ยังไม่มีลูกคนไหนที่จะอดชื่นชมเสียได้

ตามความรู้ลึกของแดง ก็เช่นเดียวกับพ ๆ ทุกคนที่มีความรักและชื่นชมในคุณแม่ พี่ ๆ บอกว่าคุณแม่รักแดงมาก แแดงก็เชื่อว่าคงเป็นเช่นนั้น และอยากเห็นคุณแม่แสดงความรักอีกครั้งหนึ่ง เมื่อถูก ๆ โศภิตที่จะเข้าใจความรักที่มอบให้

จิตศรี (แดงน้อย)

เรื่อง

ต้นเหตุของนามว่านครชัยศรี

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธำมณี

กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

เรียบเรียง

ต้นเหตุของนามว่านครชัยศรี

นครชัยศรีของไทย

คำว่า นครชัยศรี ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นชื่อเมืองๆหนึ่ง
ซึ่งตั้งอยู่ทพระปฐมเจดีย์ มีท้องที่จดจำนามเดียวกัน
อันไหนแต่ไหนอดสู่อ่าวไทยระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำ
นาราชบุรี จำานนครชัยศรีนั้นไหลผ่านสุพรรณบุรี (ตอนนั้นมัก
เรียกกันว่าแม่น้ำสุพรรณ) ตรงลงมาทางใต้ผ่านอำเภอนคร
ชัยศรีซึ่งเดิมเรียกว่าตลาดใหม่ (ตอนนั้นแหละที่เรียกว่าแม่น้ำ
นครชัยศรี) แล้วไหลต่อไปทางใต้ผ่านท่าจีน จังหวัด
สมุทรสาคร (ตอนนั้นเรียกแม่น้ำท่าจีน) ในพุทธศักราช ๒๔๓๕
เมื่อจัดการปกครองท้องที่เปนมณฑล โปรดเกล้าฯ ให้
เมืองนครชัยศรีเป็นทตงค์การรัฐบาลมณฑลนครชัยศรี

เท่าที่ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทรงน ก
ว่าในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พอเสร็จศึกพม่า
ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๐๙๑ ก็ทรงจัดการปกครองท้องที่แบ่งใต้
พระนคร ศรี อยู่ชยาไว้เพื่อกัน บองกัน พระ ราชอาณาจักร

หลายอย่าง เช่นยกบ้านท่าจีนตั้งเป็นเมืองชอด้มุทรดาคร
บ้านตลาดขวัญเป็นเมืองชอนนทบุรี แบ่งเอาเขตราชบุรีกับ
เขตสุพรรณบุรีมารวมกันตั้งเป็นเมืองนครชัยศรีเป็นต้น แต่
ความหาปรากฏไม่ว่า ด้านงานบัญชาการของเจ้าเมือง
นครชัยศรีใหม่ยังอยู่แห่งใด

ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ โดยเหตุที่บริเวณพระปฐมเจดีย์
ในเขตเมืองนครชัยศรีเต็มไปด้วยซากเมืองโบราณ แต่ไม่มี
ใครยืนยันได้ว่าเมืองโบราณนั้นคือเมืองอะไร และโดยเหตุที่
ขอ “นครชัยศรี” นั้นดังละม้ายคล้ายคลึงกันกับชออาณา
เขตศรีวิชัยโบราณ จึงอนุมานกันว่าชะรอยนครชัยศรีนั่นเอง
จะตรงกับชอศรีวิชัยโบราณนั้น แต่การสอบสวนของนัก
ปราชญ์ทางโบราณคดีต่อมาได้พิสูจน์ให้ปรากฏว่า อาณา
เขตศรีวิชัยโบราณนั้นส่วนใหญ่อยู่ต่อดลงไปทางใต้ ใน
แหลมมลายูจนถึงชวา สุมาตรา และราชธานีของอาณา
เขตศรีวิชัยนั้นเดาถึงแม้ยังไม่มีใครรู้แน่ชัดว่าตั้งอยู่ที่ไหน แต่
ความเห็น ทมเหตุผล พอฟังได้นั้น ยุติลงว่า จะอยู่ในบริเวณ
เมืองปาเตมบังทางภาคใต้ของสุมาตรา จริงอยู่ ดร.ควอริคซ์
เวลด์ แย้งว่าราชธานีของศรีวิชัยอยู่ที่ไชยาในประเทศไทย

แต่หนักยิ่งไถ่จากพระปฐมเจดีย์อยู่มาก และถึงอย่างไรๆ
 ความเห็นอันหนึ่งไม่มีหลักฐานสนับสนุนเท่ากับความเห็นที่ว่า
 อยู่ทางปาเตมบง อย่างไรก็ดีการค้นคว้าทางนี้ได้ต่างมติ
 ที่ว่า “นครชัยศรี” คือ “ศรีวิชัย”

ในรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ได้โปรดให้ขนานนามเมืองที่ตั้งสำนักบัญชาการมณฑลเสีย
 ใหม่ว่า นครปฐม ส่วนชื่อนครชัยศรีใช้เรียกอำเภอตลาด
 ใหม่ที่ตั้งอยู่ข้างแม่น้ำ ทงนมได้เกี่ยวเนื่องกับทางอนูมาน
 ในโบราณคดีประการใด และมีได้มีพระราชประสงค์อย่าง
 ใดนอกจากว่าเมืองนี้ยังไม่ได้สะดวกเหมาะ จึงทรงขนาน
 พระราชทานใหม่เท่านั้น

ปัญหาว่าเหตุใดครั้งโบราณ สมเด็จพระมหาจักร-
 พรดิ จึงทรงขนานนามเมืองนี้ว่า เมืองนครชัยศรี จึงยัง
 ไม่มีคำตอบที่เป็นหลักฐานอย่างใดนอกจากว่าเอาอย่างเขมร
 ซึ่งติดต่อกันอยู่ในเวลานั้น

นครชัยศรีของเขมร

ครั้นต่อมา ศาสตราจารย์เซเคต์แห่งวิทยาลัย-
 เค็ดสำหรับภาคตะวันออกไกล ซึ่งตั้งสำนักอยู่ ณ เมือง

ธานอยได้แต่งปาฐกถาเมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๔๙๒ ว่า
 ด้วยผลใหม่ ๆ แห่งการค้นคว้าในทางโบราณคดีแก่สยาม
 ดัหายของวิทยสถาน^๑ ออกนามมาแด่นั้น ใจความว่าเจ้า-
 หนาทได้ค้นพบศิลาจารึกใหม่ ที่ปราสาทพระขรรค์ในบริเวณ
 นครหลวงอีกแห่งหนึ่ง ได้ความจากศิลาจารึกนั้นว่า
 พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ซึ่งเป็นพระองค์ท้ายของกษัตริย์
 “นักกอดร้าง” ในเขมรโบราณ (ประมาณเวดาร์ชกาด
 พ.ศ. ๑๗๒๕-๑๗๖๕) ได้ทรงสร้างเมืองใหม่ขึ้น พระราชทาน
 นามว่า นครชัยศรี เพื่อดองชัยชนะที่ได้แก่ข้าศึก ณ ที่นั้น
 ก่อกำเฒบบนครชัยศรี นักบวชนครประยาก^(๑) โบราณใหม่ช-
 ฌิมประเทศว่าเป็นนครศักดิ์สิทธิ์ดุจกัน เพราะประยากนั้น
 ตั้งอยู่ระหว่างอุทยานท คอแม่น้ำคงคาและแม่น้ำยมนา ส่วน
 นครชัยศรีนั้นบริเวณจดนาถึงสามห้วง อันเป็นนาศักดิ์สิทธิ์
 อุดมด้วยพระพุทธรเจ้า พระอิศวรเป็นเจ้า และ พระนารายณ์
 เป็นเจ้า

คำศตราจารย์เซเคต์เห็นว่า เมืองใหม่ที่กล่าวถึงในจารึก
 พระขรรค์นั้นน่าจะใช่อันใดใดในเคย คือ บริเวณ ปราสาท

๑. คือเมืองอัลละหะบัดทุกวันนี้

พระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงาน
 ขุดเป็นร่องใหญ่ในจารึกเป็นข้อความ และเป็นเหตุให้สร้าง
 ศาสนารากษณ ทงนอนนจากเหตุจารึกนชนตนดวย
 คำนมัสการต่าง ๆ และค้ายอพระเกียรติพระเจ้าชยวมนนท๗
 พอเสร็จตอนนแล้วกรมกตาวถึงการสร้างเมืองใหม่ทเดียว
 ทำให้เห็นประหนึ่งว่า เรืองนแหะเป็นข้อความททานตอง
 การจะจารึกไว้ให้ปรากฏในทน

นอกจากนยงมเหตุประกอบอนจะทำให้เชื่อได้ว่า นคร
 ชยครตรงกนกับบริเวณปราสาทพระบรมคอกต้องขอ คือ
 ขอทเรียกกนทกวนนว่า พระบรมค นน ย่อมหมายถึงพระ
 แดงราชูปโภคของโบราณ ซึ่งยังรักษาไว้ในพระราชวังท
 พนมเปญ ซึ่งศาสตราจารย์เซเคต์เข้าใจว่า ในโบราณ
 กาดคงจะได้เรียกกันอย่างพระแดงบรมคอื่นเป็นราชูปโภคใน
 ประเทศไทยว่า พระแดงบรมคชยคร นนขอหนึ่ง และอีก
 ขอหนึ่งกคอดกษณะทเรียก บริเวณนในจารึกว่า นคร นน
 ทำให้บริเวณนต่างกนกับ บริเวณโบราณสถานใหญ่ ๆ ซึ่ง
 รวมสมัยกนออกต้องแห่ง คือบริเวณตาพรหม และบริเวณ
 บันทายกภู โบราณสถานอื่นเป็นนครคต้ายๆกนกับบริเวณ

พระขรรค์กอบบริเวณนครชุมและบริเวณบันทายฉमार (๒)
 ทางทะเลเข้าบริเวณพระขรรค์นครชุมเครื่องประดับอันแดงให้
 เห็นว่าเป็นทางเขาราชฐาน ก้าวคอ สะพานถมพนักเป็น
 ควนาคมเทวดาอุกขางหนึ่ง อุดรอกขางหนึ่ง อันเป็นเรือ
 กวนนาคพย ถวดถายสะพานเช่นหมททางเขานครหลวง
 (นครชุม) เหมือนกัน แต่ได้พิสูจน์มาแล้วว่าเป็นของใหม่
 กว่าทพระขรรค์

ส่วนข้อที่ว่าไฉน นครชัยศรีนพงเปรียบด้วยนครประ-
 ยาคของอินเดียโบราณ ด้วยเหตุที่ทางแห่งกมตานาศักดิ์-
 สัตยแควดลอมอยู่ทำให้ศวมเมืองศักดิ์สัตยชนน หากนคร
 ชัยศรีคอบบริเวณปราสาทพระขรรค์จริงแล้ว เราจะต้องหา
 ห่วงนำตามห่วงที่กล่าวถึงในศิลาจารึกนั้นมาให้จึงได้ และ
 จะต้องแดง หดกฐาน ด้วย ว่า ห่วง หนึ่ง ของ พระพุทธเจ้า
 ห่วงหนึ่งของพระอิศวรเป็นเจ้า ห่วงหนึ่งของพระนารายณ์

๒. ข้อหลังนี้ปรากฏทางไทยในสร้อยราชทินนามเจ้าเมืองสุรินทร์ว่า
 พระยาสุรินทร์ภักดี ศรีไสทสมัน ข้อนี้เข้าใจว่าเกิดขึ้นเมื่อไม่มีใครใคร่ได้
 ถึงนักบันทายฉमारแล้ว ดูเหมือนในรัชกาลที่สี่ กรุงรัตนโกสินทร ซึ่งเจ้า
 หนาททางดินแดนจังหวัดสุรินทร์คงจะยังปกครองเลยเทือกเขาตรงรักลงไป
 จนถึงบันทายฉमारโดยผ่านช่องเสม็ด

เป็นเจ้า แต่ทงหาเป็นการเห็ดอ บัญญา ความ รัชอง
 ค่ำตราบาจารย์เซเคส์ไม่ ท่านค่ำตราบาจารย์พิศุจน์อย่างท
 เราผู้อ่านจะฟังเชอตามไค่ฉนิท ขอยกค้ำของทำนค่ำตราบา-
 จารย์มาแปลตรงตรงในทน คังค่อไปน

“ในชอนชาพเจ้าคักว่า เราอาจชดงไปไค่แน่ ๆ โดย
 ไค่ตอวิคกกว่าจะฉิด ว่าห้วงน้ำทกถาวถึงในทนไค่แก่ห้วงน้ำ
 ไหญ่ ๆ สำนห้วง ซึ่งด้อมรอบพระนครหลวงอยุ่ในเวदान
 คื่อสระตะวันออก (Bàrày orietnal) ซึ่งมีเทวดายทเรียก
 กนทุกวนนว่า แม่บพ เป็นที่ประดิษฐานคิ้วตังคณน ไค่แก่ห้วง
 น้ำของพระอศัวรเป็นเจ้า สระตะวันตก (Bàrày occidental)
 ซึ่งนายเกลชพนักงานโบราณคดีได้รพบพระนารายณ์บรรทม
 สันธิ์องค์ใหญ่ ทำด้วยทองสัมฤทธชนมาจากไค่น้ำเมื่อ—
 ๑๙๓๖ (พ.ศ. ๒๔๗๙) และบัดนี้ไค่ตังไว้ให้มหาชนเข้าชมไค่
 ในสำนักงานของกองโบราณคดีนครหลวงนน คื่อห้วงน้ำ
 ของพระนารายณ์เป็นเจ้า^(๓) ส่วนอีกแห่งหนึ่งซึ่งว่าอุทิศถวาย

๓. เทวรูปพระนารายณ์บรรทมสันธิ์องค์นี้ นายเกลชได้พาข้าพเจ้า
 ไปดูเมื่อคราวตามเสด็จสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าใน พ.ศ. ๒๔๙๐คะเน
 ด้วยตาว่า เห็นจะได้ขนาดสักก่าสองเท่าคนธรรมดา ดูเหมือนว่ายาว๔เมตร

พระพุทธรูปเจ้านั้น คือดั้งระทออยู่ด้านตะวันออกของบริเวณ
 ปราสาทพระขรรค์ อันมีพุทธวิหารที่เรียกกันทุกวันนี้ว่า
 นาคพิน

ตามที่คำเล่าขานมาซึ่งเหตุอันน่าพิศวงนั้นว่า นคร
 ชัยครุคอบบริเวณปราสาทพระขรรค์นั้น ชาวเจ้าเห็นชอบด้วย
 ทุกประการ ยังตะขิดตะขวงใจอยู่แต่ขอเดชะว่า นคร—
 ชัยครุคตรงดั่งสร้างเป็นเมืองเท่านั้น เพราะบริเวณพระขรรค์
 เดกนั้นกั้นมณฑลทางทิศเหนือกว่าหนึ่งพันตารางเมตรน้อย
 เดกเท่านั้น ทั้งภายในมณฑลนั้นเป็นบริเวณวิหารหมด
 เนื้อที่ อย่างว่าแต่บ้านผู้คนพลเมืองเลย แม้แต่บ้านชาว
 ราชการก็จะไม่พอเสียแล้ว ยิ่งพระราชวังจะตั้งอยู่ไหน
 ได้ หากจะสมมติว่าตัววิหารเป็นวงก็ไม่ได้ เพราะศิลา
 จารึกบ่งความชัดว่า สร้างขึ้นไว้รูปพระโศภนศาสดาจริง
 อยู่ ศิลาจารึกเรียกบริเวณนั้นว่า นคร แต่ความอื่น ๆ ใน
 จารึกเดียวกันนี้ไม่ได้ชี้ให้เห็นว่า เป็นเมืองประการใดเลย จึง
 อยากจะขอความรู้เห็นว่า นคร อาจใช้สำหรับเรียกพระมหา-
 วิหาร โดยอุปมาว่าเป็นนครของพระโศภนศาสดา โพธิสัตว์องค์

จะได้หรือไม่^(๔)

ความปรากฏในจารึกด้วยว่า ในนครชัยศรีนั้นหาได้
ประดิษฐานแต่รูปพระโตเกศวรโพธิสัตว์องค์เดียวไม่ หาก
ยังมีรูปอื่นๆ อีกคง ๕๔ รูป คือ แวดล้อมพระโตเกศวรอยู่
๒๘๓ รูปในวิหารกลาง นอกจากนั้นไว้ในวิหารใหญ่น้อย
รอบๆ ตลอดจนในศาลาพักในชั้นประตู ในโรงพยาบาลของ
วิหาร และแม้แต่ในดวงข้าวของพระมหาวิหารนี้ รูปเหล่านั้น
ค้นหายไปได้เพียงตามไม่พบแต่ แต่ปรากฏว่ามีนามชาน
ไวทองนั้น นามเหล่านั้นยังสลักอยู่กับที่ ๗ ประดิษฐาน และ
เป็นนามของเจ้านายและข้าราชการในสมัยนั้น เข้าใจกันว่า
ล้วนเป็นรูปذنของพระองค์ ดนของคณของเจ้านาย และ
ข้าราชการนั้น ๗

ในนครชัยศรีนั้นมีเจ้านาททงพระทงคฤหบดีเป็นจำนวน
คงพัน ซึ่งเคยงอาหารด้วยพระราชทรัพย์ทงนั้น จารึกกล่าว
ว่า อาหารล้วนมากทจ่ายจากทงพระคตง คือ ชาวแตงา

๔. ในประเทศไทยมีพระนครคีรีอยู่บนเขาวังที่เพชรบุรี ซึ่งก็ไม่ใช่
เมืองเหมือนกันหากเป็นพระราชวังมีพระวิหาร อันได้ชื่อว่า พระที่นั่ง
เวชยันตวิเชียรปราสาท แต่ความจริงตัวอย่างพระนครคีรีหาตรงกันกับที่
ข้าพเจ้าแนะนำไม่ เพราะเป็นชื่อวังมิใช่ชื่อวิหาร

เป็นต้น และยังจ่ายของเครื่องใช้อีกหลายอย่างมีระบบ คือ
 เสื้อผ้า แพรพรรณ นานหอม กระแจะ พิมเสน ชณง ๆ ด ๆ
 ดังก่อร่างมรยาการละเอียดว่า ปรางค์ ๑๐๒ ปรางค์ เรือน
 หิน ๔๘๕ หาด กำแพงแดง ๒๒๓๘ วา ๆ ด ๆ จำนวนปรางค์
 ๑๐๒ น ศาสตร์จารย์เซเค็ดความไม่ถึง จึงแนะว่าบางที
 จะได้อ่างอย่างไม่วางไว้ม่างกระมัง บัดนี้จึงลงไปเสียบ้าง
 ในศักราชก่อนอื่น เราได้ทราบความว่า เมื่อมีตรง
 กับ พ.ศ. ๑๗๒๐ พวกจามได้ยกทัพมาตีเขมร ได้เผาผลาญ
 พระนครหลวงลงเสียมาก แต่ภายหลังถูกตีแตกพ่ายไป ผู้
 นำทัพฝ่ายเขมรซึ่งออกตีทัพจาม คือ ขยวมหนท ๗ ผู้ซึ่งได้
 สร้างวิหารพระชรคนเอง ในขณะนั้นพระองค์ยังมีได้เสวย
 ราชย์ แต่ต่อมาอีก ๔ ปีก็ได้รับราชสมบัติ ได้ลงมือบูรณะ
 พระนครหลวงอย่างใหญ่โต ได้สร้างวัดที่ตนเรียกกันว่า
 บันทายภูมิ ได้สร้างอาวาสอันมโหฬารซึ่งตนเรียกกันว่า
 ศาพรหม และฉลองใน ค.ศ. ๑๗๒๙ เป็นที่ประดิษฐานพระ
 ปฏิมาศน์ของพระองค์พระชนนี เป็นรูปนางปรัชญาปารมิตา
 (คือ “นางปัญญาปารมี”) ตามคติมหาปณ พุทธศาสตร์ดนา
 ได้สร้างสถานต่าง ๆ อีกมากแห่ง ทั้งนอกทั้งในกำแพง

เมือง และได้สร้างกำแพงเมืองและสะพานนาคขามคูเมือง
เสียใหม่ด้วย

บัดนี้ปรากฏความจากคดีจากรักที่พบใหม่ทิวहारพระ-
ชรศักดิ์ไดกลาওয়া แล้วว่าได้สร้างพระมหาวิหารนาม
นครชัยศรีนชนอกเมือง พ.ศ. ๑๗๓๔ แล้วในนี้ได้อุปพระ
โพธิสัตว์โตเกศวรต้นอง พระองค์ พระเจ้าธรณินทรวร มั่น
เป็นพระชนกของพระองค์ ในที่สุดได้ทรงสร้างกำแพงและ
สะพานขามคูเมืองแห่งพระนครหลวง ซึ่งได้ออกพวงจากเผา
ผดามุญเดียนนชนใหม่ แล้วจึงสร้างวิหารชนกดาวเมืองซึ่ง
บัดนี้เรียกว่า บายน เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปต้นอง
พระองค์เอง ซึ่งพบแล้วที่ใต้หอกลางของสถานบายน
บัดนี้คงพบไว้ ณ ที่ใด ๆ กันกับบายนนั้น นัยว่า
พระพุทธรูปองค์นี้ ปรากฏของบายนเป็นหลายยอดซึ่ง
แทนที่จะทำเป็นรูปดังตัวอย่างปรากฏแต่ก่อน ๆ ได้ทำเป็น
หน้าพระโตเกศวรปรากฏตะ ๔ หน้าหนักดี ทำโดยมีลักษณะ
ให้เหมือนพระตำหนักลักษณะของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทงน
พระเบียงบายนก็ยังมีภาพสลักนั้น แต่งการรบพุ่งกับจาม
ปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ คำนี้จากรายซึ่งเคยอธิบายว่าพระ-

เจ้าทั้งสามของดัทธิมหายานนั้นได้แก่พระพุทธเจ้า พระโต-
เกศวรร โภชิต์คว และ นางปรัชญาปารมิตา การค้นคว้าก็
ได้พบสถานที่ของพระเป็นเจ้าทั้งสามครบ แล้วด้วย ประการ
๕๕ คอ บายนของพระพุทธเจ้า พระธรรมของพระ โภชิต์คว
โตเกศวรร คาพรหมของนางปรัชญาปารมิตา

ก็ดจาริกคาพรหมได้บรรยายกิจการ ซึ่งพระเจ้า—
ชยวรมันที่ ๗ ได้ทรงทำเป็นการตั้งเสริมพระเกียรติ เช่นได้
ทรงสร้างโรงพยาบาลเช่นเดียวกันกับที่สร้างไว้ในนครชัยศรี
๕๖ รวมทั้งสิ้นทวพระราชอาณาเขตถึง ๑๐๒ แห่ง แต่คำดตรา
จารย์เซเคต์เข้าใจว่าคงจะใช้วัดทุกชนิดไม่ทนทาน จึงไม่มี
ซากเหลืออยู่ ในเวदान์สักแห่งเดียว แต่ก็ดจาริกพระ—
ธรรมบรรยายเพิ่มเติมไว้อีกหลายอย่าง คือได้ทรงสร้างรูป
พระ “ชยพุทธมหานาถ” สำหรับพระราชทานไปประดิษฐาน
ไว้ตามหัวเมืองใหญ่ ๆ รวม ๓๓ แห่ง เข้าใจกันว่าพระชย-
พุทธมหานาถนั้นคงจะเป็นพระพุทธรูปต้นของพระองค์ พระเจ้า
ชยวรมันที่ ๗ และคงจะสร้างใหม่พระดำดีดักษณ

แล้วยังได้ทรงสร้างที่พักทางหรือธรรมศาลา ซึ่ง
ระบุไว้โดยละเอียดว่า ตามถนนจากพระนครหลวงไปยัง

ราชธานีของประเทศจัมปามี๕๗แห่ง ตามถนนจากพระนคร
 หดวงไปพิมาย๑๗แห่ง ตามถนนเวียนไประหว่างท้องที่มชอ
 ระบุจำนวนหนึ่งซึ่งศาสตราจารย์เซเดสยังไม่ทราบ ว่าหมาย
 ถึงท้องที่แถบไหนมี ๔๔ แห่ง ถนนจากนครหดวงไปพิมายที่
 งาม ๑๗ แห่งนั้น ได้ค้นพบแล้ว ๘ ตำบล แต่นอกนั้นเข้าใจ
 กันว่าอยู่ในจังหวัดสุรินทร์หรือบุรีรัมย์ ซึ่งยังค้นไม่พบ
 ได้สอบถามนายพันตรี ไซเด็น ฟาเด็น ผู้เคยแก่ทท้องที่แถบ
 นั้นมากโดยได้เป็นผู้บังคับการตำรวจภูธรแถบนั้นมานาน
 และเป็นผู้เชี่ยวชาญทางโบราณคดี ดังได้ทราบกันอยู่แล้ว
 แต่บอกว่าไม่รู้จักแห่งใดนอกเหนือไปกว่าที่ ศาสตราจารย์
 เซเดสระบุไว้แล้ว เมื่อภายหลังรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมัน
 พระองค์มาตั้งที่ ๑๐๐ ปี ท่านราชทูตจีน เจียวตาควน ได้มา
 ยังประเทศกัมพูชาและบันทึกไว้ว่า “ณ ถนนสายใหญ่ๆเหล่านี้
 นันทพกรายทางเหมือนกบที่พกม ด้รราชการหดวงในประ-
 เทศจีนเป็นระยะๆไป” ทพกของจีนทุกตัวลงนี้ มาร์โคโป
 โลได้เคยพิศวงว่าเป็นความคิดที่น่าชม เราขอมเห็นได้ว่า
 ความคิดของจีนได้เกิดภายหลังทพกรายทาง ของพระเจ้า
 ชัยวรมันที่ ๗ เสียด้วยซ้ำ

ศักดิ์จากรักบรรยายด้วยเหตุอย่างละเอียด คำนวณราคา
 เชื่อกันว่าไม่มีเวลาย่านำไปกล่าวในโอกาสหนึ่งทั้งหมด แต่
 ด้รบกวนความดังนี้ว่า พระราชาพระองค์นั้นได้ทรงสร้างพระรูป
 ปฐมกรรมรวมทั้งสิ้นถึง ๒๐,๔๐๐ รูปด้วยโลหะต่าง ๆ ได้ทรง
 พระราชอุทิศผลประโยชน์อันเกิดแต่หมู่บ้าน ๘,๓๗๖ หมู่
 ถวายเป็นกตปนา ได้ถวายข้าพระไว้ดูแลและปฏิบัติกร
 ตามสถานทีเหล่านั้น ๓๐๘,๕๓๒ คนในจำนวนนั้นรวมนักราด้วย
 ๑,๖๒๑ คน สถานทีบรรดาที่ทรงสร้างไว้ (เพียงเวลาทำ
 จารึกเท่านั้น) รวมทั้งหมดมีปรากฏถึง ๕๓๔ ยอด มีกำแพง
 ด้อมรอบบริเวณต่าง ๆ ๑๖,๕๐๐ วา มีคูทั้งหมด ๒๔,๖๓๘ วา
 มีสระน้ำทุกแห่งรวม ๘๓,๕๐๗ วา ทรงวินิจฉัยผู้จะเป็นใหญ่
 ค่อยไปภายหลังให้ช่วยดูแลรักษา สถานทีเหล่านั้นไว้มิให้ปรก
 หักพังไปได้

ทรงน้อมเกล้าขอความ เบ็ดเตล็ด เล็กน้อยทนาย ขยาย
 สำหรับทางพิจารณาประเพณีและประวัติศาสตร์ จารึก
 กล่าวหาว่า นาคตรงทพรหมณถวาย (ในเวตาพิช) พระเจ้า
 ชยธรรมนั้น ได้มาโดยนานากษัตริย์จดมาถวาย คือ พระ
 ราชเจ้าแห่งชวา พระราชาจามทองต้องภาค พระราชาแห่งยวน

ศาสตราจารย์เซเด็คกล่าวสรุปความตอนท้าย เป็น
ประโยชน์แก่นักศึกษาทางประวัติศาสตร์ ได้เก็บมาดั่งไว้
ดังต่อไปนี้

“ศัตจาริกพระนคร^๕ ถ้าเราศึกษาเทียบเคียงกับ—
ศัตจาริกที่ทาพรหม^(๕) เราจะได้รู้จักพระมหากษัตริย์ผู้เป็น
องค์สุดท้ายที่ปรากฏพระนามในจารึกเขมรโบราณ^(๖) ว่า
เป็นบุคคลที่มีลักษณะเรื่องราวอันเป็นสาระแห่งตรงกันข้ามแก่
กันด้านหนึ่งเป็นนิกการเมืองที่เฉียบแหลม ได้กู้ชื่อเสียง
ของบ้านเมืองมาจากการรุกรานของข้าศึกต่างชาติ ก็น
ตลอดจนทั่วประเทศจาม เป็นผู้มีอุปนิสัยใจคิดในวิธีจัดการ
บ้านเมืองได้สร้างถนนหนทางอันเตยรดาษไปด้วยศาลาที่พัก
และโรงพยาบาล ได้ก่พระนครหลวงราชธานีที่ถูกข้าศึกเผา
ผลาญให้กลับงดงามได้ดังเดิม แต่อีกด้านหนึ่งนั้นเดาเป็นผู้
ทรงอำนาจดีทรชนา กระหายแต่จะไว้วางศ์สกุลของพระ

๕. พิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๙๐๖

๖. จดหมายเหตุเขมรปัจจุบัน เช่นพระราชพงศาวดารกัมพูชาที่เริ่ม
ภายหลังพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เป็นเวลาดัง ๑๐๐ ปีกว่า เข้าใจกันว่าระหว่าง
นั้นไม่ได้ขาดลำดับกษัตริย์ แต่เป็นเวลานานเมืองทรศโทรมไม่ได้จารึกกัน
อีก หลักฐานจดหมายเหตุเขมรเองก็หาไม่ต่อกันไม่

พิมพ์โรงพิมพ์สุรศักดิ์

๒๗ ถนนสุรศักดิ์ พระนคร

ไตรศัพท ๓๑๖๕๓

นายทองพันธ์^๑ สุวรรณทัต^๑ ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา^๒

๕ พฤษภาคม ๒๔๖๕

